

Машраб Бобоев

ГУРУНГ

Қисса ва ҳикоялар

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти

Тошкент — 1979

Бобоев Машраб.

Гурунг. Қисса ва ҳикоялар. Т. «Ёш гвардия», 1979. 104 б.

Бабаев М. Беседа. Повесть и рассказы.

ББК 84Уз7

Уз 2

Инсон ҳаёти кашф этилмаган сўқмоқлардан иборат. Уларнинг ҳаммаси ҳам кишини кўзланган манзилга элтавермайди. Баъзан одам тубсиз жарларга, паст-баланд доvonларга дуч келади. Бундай жарликлару доvonлардан ўта билган кишининг муроди ҳосил бўлади. Ҳаёт сўқмоқларида адашиб-улоқиб қолмаслик керак.

Ёзувчи Машраб Бобоев бу китобига кирган ҳикоялари ҳамда қиссасида мана шулар ҳақида фикр юритади. Ўз кузатувлари, мулоҳазаларини сиз билан ўртоқлашади, муҳтарам китобхон. Бу гурунг мароқли бўлишига тилакдошмиз.

Б $\frac{70303-91}{356 (04)-79} 44-79 4702570000$

© Издательство «Ёш гвардия»—1979

Ш А Ҳ И Д

Қумқўрғон қишлоғида урушдан омон қайтганлардан уч киши ҳаёт эди. Улардан бири — Тўлабой ака кеча ҳалок бўлди. Ҳа, вафот этгани йўқ, ҳалок бўлди. Ҳалок бўлганда ҳам бирон бахтсиз тасодиф туфайли эмас, мина портлашидан.

Раҳматлининг ўзи шунақа дерди: Бир кун мина портлашидан...

Унинг ўлими одамларда икки хил таассурот уйғотди. Бировлар: «Бечора, билар эканда-а, ўзи айтиб юрарди, миnasининг портлагани шу бўлса керак-да», деб ачинишса, бошқа бировлар эса: «Худо урди дегани шу бўлади, ким айтувди унга кексайган пайтида ароқ ичсин деб, мана, жазосини тортди», деган гап қилардилар.

Ғалати одам эди раҳматли. Бир оз афандироқ, содда, беозор одам эди.

Одамлар қизиқ бир воқеани гапириб юришарди.

Тўлабой аканинг мутлақо саводи йўқ экан. Қирқ иккинчи йилда урушга кетибди. Дастлаб Свердловскка бориб тушибди. Уша ерда ҳарбий тайёргарлик кўришибди. Тўлабой ака

бир шеригидан уйига хат ёзиб беришни илтимос қилибди. Шериги хўп деб, ёзиб берибди. Тўлабой ака уни ҳар доим безовта қилавермай, деб хатдан нусха кўчириб олибди. Хат бир хилда: ота-онасидан аҳвол сўраганидан кейин «...биз машқ қиляпмиз», деган хабар билан тугар ва охирига «10 апрель 1942 йил» деб қўйилган, конвертда ҳам ўша, Свердловскдаги адрес ёзилган экан. Орадан кўп ўтмай жангга кириб кетишибди. Лекин Тўлабой ака уйига ўша хатдан нусха кўчириб юбораверибди. Ўзи тез-тез хат ёзса ҳам уйдан хат келмаётганига ҳайрон бўлиб, бир сафдошига ёрилибди. Сафдоши суриштириб билсаки, воқеа ҳалигидай. Дарров Тўлабойга янги хат ёзиб берибди.

Қишлоқдаги йиғинларда бу воқеа тез-тез гапирилиб турилар, Тўлабой ака эса, ерга қараганича ўтираверар эди.

Қишлоқда Маъруфхон ака деган одам бор. У, ҳақиқатан бўлганми ёки Тўлабой аканинг соддалигидан кулиб, одамларни кулдириш учун ўзи ўйлаб чиқарганми, яна бир воқеани гапириб юради.

Қирқ еттинчи йил экан. Тўлабой ака иккаласи тутхўрлик қилмоқчи бўлиб, дарахтга чиқишибди. Ҳали одамларнинг қорни унча тўймаган пайтлар эмасми, аввал ҳеч нарсага қарамай роса тут ейишибди. Нафслари бир оз ором олгандан кейин уёқ-буёқдан гаплаша бошлашибди. Узоқда Ургут тоғлари кўриниб турар экан. «Маъруфхон,— дебди Тўлабой ака,— анави тоғ ҳам бизнинг мамлакатга қарайдими?» Маъруфхон ака, ҳа, деб жавоб берибди. «Уҳ-хў,— дебди ҳайратланиб Тўлабой ака,— юртимиз жуда катта экан-да, а?»

Давраларда бу җангомани ҳам ё Маъруф-хон ака, ёки бошқа биров такрорлар, Тўлабой ака эса ерга қараганича кулиб ўтираверарди. Содда одам эди раҳматли.

Урушдан қайтиб тракторчилик қилган. Қишлоқдаги тракторчиларнинг ҳаммаси унинг шоғирди. Кимнинг трактори бузилса, бориб, бажонидил тузатиб берар, тузатиш жараёнида шикастнинг сабабини, унинг олдини олиш сирларини ўргатар, кейин ҳеч нарса бўлмагандек, индамасдан қайтиб кетаверар эди. Миннат, писанда деган гапларни билмасди.

Икки қиз чиқарди, икки ўғил уйлантирди. Невара-чеваралик бўлди. Кейинги йилларда техника ёшлар қўлига ўтди. Икки ўғли ҳам трактор минди. У тенгилар пенсияга чиқиб кетди. Лекин у тракторни ташламади.

Унинг яқин орада ичганини ҳеч ким кўрган эмас. Илгари унча-мунча ичиб турар экан. Лекин ҳар доим ичганидан кейин уйига келиб, бир хонага қамалиб оларкан-да, роса йиғларкан. Хотини сўраса, уруш эсимга тушиб кетди, дер экан.

Уруш ҳақида ўзи ҳеч нарса гапирмасди раҳматли. Бошқалар кўрган-кечирганларини, немисни қандай қилиб отгани, қандай қилиб асир олгани, қиш куни дарёдан қандай кечиб ўтгани, хуллас, бошидан кечирган саргузаштлардан гапириб ўтирар, у бўлса, ўзидан гап сўрашганида: «Э, нимасини гапиради одам! Мен фақат ўлим кўрганман. Аскар йигитларнинг жон бераётганини, болаларнинг, аёлларнинг, чолларнинг ўлигини кўрганман. Улимнинг нимасини ҳам гапиради одам!»— дерди-да, юзи тундлашиб, бутунлай жимиб қоларди.

Шу билан давранинг охиригача на гапга қўшилар, на жилмаяр, хуллас, ўзи билан ўзи бўлиб кетар эди.

Бир-икки марта ўша ҳол такрорланганидан кейин, хотинининг гапига кириб, бутунлай ичмай кетган. Ичкилик бўладиган давраларга тушиб қолганида ҳам, ҳеч ким уни зўрламаган. Биров дардини билгани учун шундай қилган бўлса, баъзилар шунчаки, уни зўрлаб ўтириш шарт эмас, деган фикрга борган. Ким бўлибди ўзи у? Оддий бир тракторчи-да. Урушга борган бўлса боргандир. Нима бўпти? Ҳамма ҳам борган ўшанда. Қаҳрамон ёки орден-пордени бўлса ҳам бошқа гап эди.

Ҳа, у қаҳрамон эмас эди. Орденларини ҳам ҳеч ким кўрган эмас. Галабанинг йигирма йиллигидан бошлаб ҳар беш йилда берилаётган нишонларни ҳам, ўша куни райондан тақиб келарди-ю, ечиб қўярди.

Баъзилар: «Ҳеч бўлмаса байрам кунларида орден-медалларни тақиб юрсангиз бўлмай-дими? Одамлар урушга қуруқ бориб-қуруқ келган экан-да, деб ўйлайди-ку!» деб маслаҳат беришган. У бўлса: «Орден учун урушганим йўқ, одамлар нима деса деяверишсин,— деган.— Ундан кейин, буларни қандай қилиб тақиб юраман, кўринглар, мен сизлардан бошқача одамман, дейманми? Йўқ, бундай қилиш менга тўғри келмайди. Мен ҳам кўп қатори одамман».

Ҳа, у кўп қатори одам эди. Ҳеч нарсани пеш қилмас, ҳеч нарса билан иши йўқ, кўп қатори элнинг ошини ер, ўзи ҳам ош берар, ёши ўтган бўлса ҳам тўйларда хизматкор, азаларда ҳассакаш одам эди. Камсуқум, ўзи-

ни тўдаларга, давраларнинг тўрига уравермайдиган, болани ҳам сизлаб, ўзидан юқорига ўтқизадиган одамлар бўлади. Гоҳида уларга ғалати қараймиз, биласиз. Тўлабой акага ҳам баъзан шундай қарашарди.

Ана шундай одам эди раҳматли. Кеча бирдан...

У ер-бу еридаги чандиқларини ҳисобга олмаганда урушдан бутун қайтган, соғлигидан ҳам шикоят қилмас эди у. Фақат жароҳат, осколкадан гап чиқиб кетганида: «Менинг юрагимда мина бор», дер эди. Дастлаб уни содаликда, ҳеч нарсани билмасликда айблаб, устидан кулишган: «Осколка денг, одамнинг баданида ҳам мина бўладими, ундан кейин, юрагингизда эмас, бошқа жойингиздадир, юракда бўлса шу пайтда омон юрмасдингиз», деб кулишган. У ўжарлик билан: «Йўқ, осколка эмас, мина. Баданимнинг бошқа жойида эмас, юрагимнинг ўзида. Бир куни портлаганда кўрасизлар», деб гапидан қайтмаган.

Шунақа одам эди раҳматли...

Кеча...

Тушлик қилиб ўтиришувди. Янги бўлган бригада бошлиғи Холлибой бухгалтерларнинг бирини бошлаб келиб қолди. Ун беш кунда ишлаган иш ҳақларини эшиттира бошлашди. Тўлабой акага иш ҳақини кам ёзишгандай туюлди. Аниқ ҳисобини олмаса ҳам, ҳар ким ўзининг тахминан қанча ишлаганини билади. Ҳар бир ишнинг ҳажми, баҳоси аниқ. Тўлабой ака ҳар доимгидай ишлаган эди. Нима бўлди экан?

— Ука, мендан хафа бўлманг-у...— тортина-тортина мурожаат қилди у бухгалтерга.—

Менга камроқ ёзилгандайми... Ҳар доимгидай иш бўлувди шекилли...

— Билмадим,— бепарво елка қисди бухгалтер ва Холлибой томонга имо қилди.— Нарядни булар ёпади. Шулардан сўранг!

Тўлабой ака изза бўлди. Аслида индамаса бўларди. Лекин... Ҳаммадан кам ҳақ ёзилганига... Йўқ, пули учун эмас, меҳнати учун. Пул қилинган меҳнат учун берилади, ахир. Тўлабой ака эса ҳеч қачон меҳнатдан қочган эмас, ҳеч кимдан кам ишлаган ҳам эмас. Унинг ягона фахрланиб, тортинмасдан гапирадиган нарсаси — меҳнат. У ҳозир ҳаммадан кам меҳнат қилганга, ялқовга чиқиб ўтирибди. Ваҳоланки...

— Нега ҳар доим жим ўтирасиз, десам, гап пулдан кетмагани учун экан-да,— деди Холлибой.— Бугун пулдан кетганига, мана, тилингиз чиқди-қолди!

— Энди... ука...— қип-қизариб кетган Тўлабой ака нима дейишини билмай чайналиб қолди.

— Пул кам ёзилибдими, демак, ишламагансиз! Аканг фронтвик деб юргансиз-да, кўкрагингизга уриб, ёлғон-яшиқни тўқиб! Ким билади ўзи нима қилганингизни, балки уруш тамом бўлгунча бир ковакда пусиб ётгандирсиз! Урушган одам, шунақа соппа-соғ қайтиб келармиди!

Ё тавба! Бу йиғит нима деяпти ўзи!

Тўлабой аканинг бадани қизий бошлади. Боши лўқиллашга тушди. Қулоғи шанғиллаб, Холлибойнинг гапларини ҳам эшитмай қолди. Ичи тўкилиб кетгандай, бирдан мадори кетди. Кўз олди қоронғилашиб, ер, одамлар — кўриб

турганлари уёқдан-буёққа чайқала бош-лади...

— Туринг, Тўлабой ака,— деди кимдир. Қараса, Урол энгашиб, елкасидан тутиб турибди. Ҳамма тарқаб кетибди.

Тўлабой ака меровланиб ўрнидан турди. Уролга шуурсиз тикилди. Кейин йўлга тушди.

— Қаёққа кетяпсиз?— деди орқасидан Урол. У қарта томонга эмас, шийпон олдидаги ариқчадан ҳатлаб, йўл томонга кетаётган эди. Саволни эшитдим, эшитмадим — индамади.

— Э-э, келсинлар, келсинлар!— деди кимдир. Магазинга кириб қолган экан. Магазин мудури Шакарбой жилмайиб турарди. Унинг табассумида такаллуфми, беписандликми — нима бор эканлигини пайқаш қийин эди.

— Ука, биттани очинг,— деди Тўлабой ака унинг юз ифодасига аҳамият бермай.

— Ие, муборак бўлсин,— деди Шакарбой дарров бир шиша ароқни олиб, оғзини очаркан.— Бошлабдилар-да, а? Тўлатайми?

Тўлабой ака бош ирғади. Стакан тўла ароқни ичиб юборди. Шакарбой пештахта устига қўйган конфетни олиб бир тишлади. Ичи ёниб кетгандай бўлди. Лекин кўзи очилди, шуури қайта тикланди. Шакарбойнинг кулиб турган юзини энди аниқ кўрди: «Яхши қилдим,— деган ўй кечди хаёлидан.— Фикрим тиниқлашди. Нима бўлган эди ўзи? Энди хотирлаб кўраман. Лекин яна битта ичай...»

Яна бир стакан ичди. Бу гал ичи унча куймади-ю, бояғи тиниқлашган фикри яна хиралашди, кўриб турганлари яна уёқдан-буёққа чайқала бошлади. «Бекор қилдим,— де-

ган ўй кечди хаёлидан.— Маст бўлиб қолдим. Энди нима қиламан? Яна йиғлайманми? Яна... уруш...»

Кўз олдидан милтигининг найзасини олдинга тўғрилаганча саф тортиб келаётган немис аскарларининг сафи ўта бошлади. Сафнинг охири кўринмас эди. Ҳаммаёқни ёнғин қоплаган, баланд-баланд жойдан харилар қулаб тушар, олдинга чопиб бораётган аскар тик турган ҳолда бир лаҳза қотиб қолгач, кейин йиқилар, гўдакларнинг, аёлларнинг чинқириқлари эштилди, немис аскарларининг сафи эса тугамас эди. Улар яқинлашиб келганида ҳаммасининг юзи бир хил шакл касб этар — Холлибойникига ўхшаб кетарди...

Тўлабой ака қақшаб кўзини юмди. Олам бир лаҳза қоронғилик ичида қолди.

— Қуйинг, ука!— деди пештахтага мушт уриб. Шакарбой яна қуйиб берди. Тўлабой ака уни симирди-да, югурганича чиқиб кетди.

Шу югурганича ҳовлисига кириб келди. Хотини унинг важоҳатини кўриб қўрқиб кетди. Югуриб келиб қучоқлаб олди.

— Қ-кўнглим... айнапти...— деди зўрға Тўлабой ака. Хотини уни уйга олиб кириб ётқизди. Тўлабой ака кўзини очди. Қанча ётганини билмайди, кўзини очса, хотини титраб-қақшаб бошида ўтирибди.

— Хотин, бери кел,— деди секин. Хотинни энгашди. Тўлабой ака унинг бўйнидан ушлаб тортди, юзини юзига текказди-да, ҳўнграб юборди.

У узоқ йиғлади. Илгари ҳам шундай бўларди. Ичиб келиб, йиғлаганида ҳеч ким, ҳатто ўзи ҳам бу йиғини тўхтатолмас, кўкси бу-

тунлай бўшамагунча ҳиқиллашдан тинмас эди.

— Бекор ичибсиз,— деди хотини эрининг кўз ёшлари тамом бўлгандан кейин. Унинг ҳам кўзлари қизариб кетган эди.— Яна урушни эсладингизми?

— Йўқ...— Тўлабой ака туриб ўтирди. Анчагача ердан бош кўтармади.— Хотини,— деди кейин.— Гапимга қулоқ сол. Мабодо, менга бирон нарса бўлса... одамлар ароқдан демасин. Аслида-ку, бунинг менга бир тийиблик аҳамияти йўғ-а... лекин... ароқдан... одамни яхши сўз билан эслашмайди... Мени ароқ эмас... мина...

— Нима деяпсиз!— қичқириб юборди қўриқиб кетган хотини.

— Сен жим тур,— Тўлабой ака энди ўзини бутунлай босиб олган, хотиржам гапирарди.— Гапимни бўлма. Яхшилаб эшит. Мен сенга ножўя гап гапирмаганман. Юрагим сезиб турибди... Энди... яна қулоқ сол. Мен шу пайтгача мақтанмаганман, биласан. Ҳеч кимга. Энди сенга бир мақтаниб қўяй. Мен тўрт йил урушдим. Омон қолган бўлсам, умрим бор экан, бу менинг айбим эмас. Яхши урушдимми, ёмон урушдимми — билмайман, ҳар ҳолда немиснинг кўпини қирдим. Орденларимни кўргансан. Биласан, ҳатто товуқ сўймайман. Бошқаларга сўйдирасан. Лекин жуда кўп одам ўлдирдим. Душман бўлса ҳам одам ахир, дунёга бошқа қайтиб келмайди. Лекин ўлдиришим керак эди, бўлмаса у мени ўлдирарди. Мени ўлдиргани-ку, майли-я, ҳаммамизни ўлдирарди. Шунинг учун ўлдирдим. Не-не қирғинни кўрдим, не-не ўлимни кўрдим! Гўдакларни, хотинларни, чолларни!..

Ўзимизнинг аскар болаларни... Тўрт йил. Тўрт йил-а! Шунча нарсани кўриб, ёрилиб кетмаганимга, тирик юрганимга ҳайронман. Мана шу тўрт йилда кўрганларим битта мина бўлиб юрагимда турувди. Уша ҳозир портлайдиган...— Тўлабой ака сакраб ўрнидан турди.— Уша мина ҳозир портлайди. Болаларга айт, ёмон бўлишмасин... Ҳозир...— Унинг юзига қатъий бир важоҳат кирди.— Лекин мен бир ўзим портламайман. Ҳозир бораман, уни топаман-да, устига қулайман! Мен бир ўзим кетмайман. Битта ёмонни олиб кетаман!

— Нима деяпсиз? Қимни айтяпсиз?— хотини талвасага тушиб қолган, уни тутганча дағ-дағ титрар эди.

— Ўшани! Холлибойни!— Тўлабой ака бирдан шахтидан тушди. Хотинининг елкасидан ушлаб кўзига қаради.— Биласан-ку, хотин, мен ҳеч қачон қонунга қарши иш тутмаганман. Ҳозирги ишим ҳам қонунга қарши бўлмайди. Мен одам ўлдирганим билан гуноҳсиз одамман. Шу гуноҳсизлигимча кетаман.— У хотинини бирпас бағрига босиб турди-да, кейин кескин четлатди. Қиёфасига яна хунук важоҳат қалқиб чиқди.— Энди қоч. Мен уни топаман-да, устига қулайман. Уни олиб кетаман! Бўлмаса бўлмайди.— У олдинга қараб бир қадам ташлади-ю, йиқилди...

Қумқўрғон қишлоғида урушдан омон қайтганлардан уч киши ҳаёт эди. Уларнинг бири — Тўлабой ака кеча ҳалок бўлди. Йўқ, вафот этгани йўқ, ҳалок бўлди. Уруш уни омон қолдиргани билан, ҳамма жангчилар қатори унинг юрагига ҳам бир мина жойлаб қўйган эди. Биласизки, миналаштирилган

жойдаги ҳар бир ножўя қадам, ножўя ҳаракат ҳалокатга олиб келади. Кечаги бир ножўя ҳаракат туфайли мина портлаб кетди. Натижада Тўлабой ака ҳалок бўлди.

Унинг ўлимини одамлар ҳар хил талқин қилишарди.

Б А Х Т

Бекатга ўттиз-қирқ қадам қолганда Анвар орқасига қаради. Троллейбус кўринмади. «Агар бекатга етгунимча...» Анвар энди бу ҳақда ўйламасликка аҳд қилганини эслаб, ўзини чалғитмоқчи бўлди. Нима ҳақда ўйласа экан... Ҳа, бугун ҳаво эрталабданоқ жуда дим. Нафас қайтади-я. Ҳалитдан чанқаяпти. Имтиҳон пайтида нима бўларкин...

Анвар имтиҳон ҳақида ҳам, умуман ҳеч нарса ҳақида ўйламасликка аҳд қилганини эслади. Фикрини ҳеч нарса билан чарчатмай боради-да, контроль иш ёзишга ўтиради. Ана ўшанда...

У яна хаёлга берилганини сезиб, ажабланди. Тавба, нега ҳадеб... Яхшиси... Яхшиси... нима қилса экан... Ия, анави қизни... Оёғи жуда чиройли экан. Йўқ, дарров оёғини баҳолаш яхши эмас. Одобсизлик бўлади. Қаёққа кетаётганикин... Ниманидир эслаб, жилмайиб боряпти. Нимани эслаётган бўлса...

Анвар бекатга келиб, бетоқатлик билан троллейбус кутаётган одамларга қўшилди. Бир чақиримча наридаги бурилишдан чиқиб келаётган троллейбус кўринди. «Агар шу учинчи бўлса, имтиҳонни яхши топшираман,

агар имтиҳонни яхши топширсам...» Анвар шартта бу ўйини тўхтатди. «Бу қанақа бемаънилик,— дашном бера бошлади у ўзига.— Ҳамма нарсани шу аҳмоқона примга боғлаб қўяверасан. Имтиҳонга троллейбуснинг нима даҳли бор? Ирода деган нарса борми ўзи! Шу қилганинга троллейбус тўққизинчи бўлсин. Бари бир имтиҳонни яхши топширасан... худо хоҳласа». У ичидан чиққан «лекин бари бир шу троллейбус учинчи бўлсин», деган нидони эшитмади.

Троллейбус ҳаққатан ҳам тўққизинчи экан. Анвар урилиб-сурилиб троллейбусга чиқаётган одамларга хомуш қараб туриб, беихтиёр чўнтагини кавлади. Қўлига илинган ҳамма тангани олиб санади. Олтмиш тўрт тийин. У йиғма стол қўйиб абонемент сотиб ўтирган хотиннинг олдига бориб, абонемент олмоқчи бўлди. Нечта олса экан. Иккита. Бориб келишига. Лекин у тўрт тийин чақани бериб битта абонемент олди. Шунда миясига келган бир фикрдан қувониб кетди. Энди доим биттадан абонемент олади. Кассага танга ташласанг ҳам, абонемент ташласанг ҳам бари бир, фарқи йўқ. Булар эса, қанча абонементни сотганига қараб ойлик олса керак. Ҳа, шундай қилади. Биттадан абонемент олади. Фақат биттадан. Чунки, биринчидан, уйдан фақат борнш-келиши ва наридан-бери овқатланишига етадиган пул олиб чиқарди, иккинчидан эса, биттасидан кўп абонемент олса бошқалари кам ойлик олиб қолиши мумкин. Ваҳоланки, уларнинг ҳаммаси бир одам ва ҳаммаси бир хил пул ишлаши керак.

Анвар ўзининг бу содда ўйларидан мамнун бўлиб, жилмайиб қўйди. Ниҳоят, учинчи

троллейбус келди. Анвар троллейбусга чиқиб билет олди-да, ичидан отилиб чиқаётган истагини бўғиб, билет номерига қарамади. «Билет номерининг имтиҳонга алоқаси йўқ. Иримчи бўлмаслик керак», деб қўйди яна ўзича.

Троллейбус охирги манзилига келгач, юришга мажоли келмаётган одамдай зўрга-зўрга қимирлаб орқасига қайтди. Анвар тушиб, институт томон кета бошлади. Шу пайт у муштумининг қаттиқ қисилганини ҳис қилди. Очиб қараса... бояги троллейбус билети. Ташлаб юбормоқчи бўлди, лекин... «Шунчаки қарайман, бари бир троллейбус кетиб қолди-ку», деб ўзини алдади-да, билет рақамларини бир-бирига жуфтлай бошлади. Бахтсиз экан. «Шунчаки қарадим. Менга бари бир», деди яна Анвар ўзига таскин бериш учун ва институт зинапоясига қадам қўйди.

У имтиҳонда роса уч соат ўтирди. Масала жуда қийин экан, лекин қийналиб бўлса ҳам, тўғри ечди. Анвар нима учундир масалани тўғри ечганига амин эди. «Ана,— деб ўйлади у.— Айтдим-ку, троллейбуснинг ҳам, билетнинг ҳам аҳамияти йўқ деб». Ташқарига чиқиб, ҳовлидаги крандан тўйиб сув ичди. Юзини ювди, сочини ҳўллаб, қўллари билан силаб қўйди. Шу пайт бирдан Ақидани эслади. Уни нима учун шу пайтгача эсламаганига ажабланди. Бугун у ҳам имтиҳонга кетган. Иншо ёзади. Университетга киряпти. Филология факультетига. Балки ҳозир у ҳам иншо ёзиб чиқиб, сув ичаётган ва Анварни эслаётгандир. Эслармикан ўзи. Ақида... Анвар ширин бир орзиқишни ҳис қилди. Хаёлини чалғитмаслик учун ҳеч кимга қарамай, майдон четидаги скамейкага бориб ўтирди.

Анвар ёнига бир йигит билан қиз келиб ўтиргач, туриб кўчага чиқди. «Агар бекатга боришим билан троллейбус келса...» Анвар бебош ўйларини яна жиловлади. Лекин шу пайт яна «ахир ўзим эмас-ку», деб юпанган бўлди-да, бебош ўйларини қўйиб юборди. «Агар троллейбус тайёр турган бўлса, Ақида имтиҳонни яхши топшириб келиб, уйда ўтирган бўлади».

Анвар бекатга етиши билан троллейбус келди. Шошиб бекатдаги хотиндан битта абонемент олди-да, троллейбусга чиқди. Кундуз кунлиги учунми, одам кам, ўриндиқларнинг кўпчилиги бўш эди. У билет олди-да, бир ўриндиққа бориб, дераза олдига ўтирди. Билетнинг рақамларини жуфтлай бошлади. Бахтли чиқди. Анвар хурсанд бўлиб кулиб қўйди. Йўловчиларни бирма-бир кузатиб чиқди. Дастрўмолини олиб юзини, бўйинини арди-да, буклаб бўйнига қўйди. Шунда бирдан қорни очганини ҳис қилди.

Троллейбус ўрнидан қўзгалди.

Уйда альбомга бесўнақай мушукнинг расмини чизиб ўтирган Насибадан бошқа ҳеч ким йўқ экан.

— Ақида опам келдила, сизни сўрадила,— деди у Анвар ҳовлига кириши билан.

Анварнинг юраги ҳаприқиб кетди. Лекин синглисининг гапига аҳамият бермагандай, сўради:

— Ойим қани?

— Бозорга кетдила.

Анвар шоша-пиша чойнакдаги совуқ чой билан бир бурда нон еди. Синглиси солаётган расмга бирпас қараб турди-да, кулиб қўйди.

Насибанинг бошини, силаб, дарвозага йўл олди.

— Қатга кетвосс?

— Қўшни холаникига.

Ақида битта гулни димоғига олиб борганича, айвонда кўрпа қавиётган ойисининг гапларига истар-истамас жавоб қайтариб ўтирарди.

У эшикнинг ғийқиллаган овозига қайрилиб қараб Анварни кўрди ва сакраб ўрнидан турди.

— Кел, Анвар.

— Ассаломалайкум,— деди чўзиб Анвар Тўти холага ва жилмайиб Ақидага яқинлашди.— Топшириб келдингми?

— Ҳа... Ўзинг-чи?

— Ҳа...

— Неча олдинг, Анваржон?— сўради Тўти хола.

— Билмайман ҳали, хола.

— Вой, сеники ҳам ёзмамиди?

— Ҳа,— деди Анвар кулиб ва Ақидага қаради. У ҳам ойисининг гапидан жилмайиб турарди.

— Қалайсан,— деди секин Ақида бир оздан кейин.

— Ёзиб келдим...

— Мен ҳам...

— Яхши ёздингми?

— Қайдам...

— Нега? Ўзинг билмайсанми? Мен ёмон ёзмадим чамамда.

— Қим билади. Бир йигит олди. Жудаям заҳар дейишади.

— Йигит?— Анвар бир оз жим қолди. У Ақиданинг юзларидан ниманидир уқмоқчи бўлгандай, бир оз тикилиб турди-да, кулимсираб сўради.— Чиройлими?

Ақида Анварга қаради. Унинг кўзларида бир ёлқин пайдо бўлди.

— Жудаям!— деди у ва кулиб юборди. Сўнг жимиб қолди. Сўнг... паст, жудаям паст оҳангда давом этди.— Сен ҳам чиройлисан, Анвар.

Анвар қизариб кетди. Нимадир деб чайналди. Кейин бирдан чеҳраси ёришиб кетди.

— Биласанми, келишимда бахтли билет чиқди!

— Ҳалиям иримни ташламадингми...

— Юр, кинога борамиз!

— Қанақа кино экан?

— Бари бир эмасми!

— Кел, Анвар, энди бирга кинога бормайлик.

— Нега?

— Ойимдан уяляпман.— Ақида гулни яна бир ҳидлади-да, ерга қараб давом этди.— Катта қиз бўлиб қолибман, шекилли...— У бошини кўтариб кулимсиради.— Шунақа...

Анвар ҳеч нарса деёлмай қолди. Унинг ичида нимадир жунбуш қилар, ана шу ҳисдан юзлари қизариб кетган эди.

— Кел, сўзинг қайтмасин,— деди Ақида бир оздан кейин.— Лекин бу гал охиргиси. Кейин уйга келмасдан борамиз. Майлими?

Анвар ҳовлиқиб кетди. У шу топда бу қизнинг... нима деса экан... бутун вужуди доноликдан иборат эканлигигами... тўла қаноат ҳосил қилди.

— Майли!— деди у шоша-пиша.

Анвар бекатга етиб орқасига қараган эди, узоқда келаётган троллейбусни кўрди. «Агар шу учинчи бўлса...— у бу «бемаъни» ўйларни давом эттирсамми, йўқми деб икки-ланиб тўхтаб қолди. Сўнг «таваккал, бир марта кўрай, бари бир аҳамият бермайман», деди-да, кўзларини чирт юмиб, ўйларига эрк берди. «Агар шу учинчи бўлса, бахтли билет чиқади, бахтли билет чиқса, баҳойим яхши бўлади, агар яхши бўлса, Ақидага... Ақидага...»— у яхшиси уёғини ўйламасликка аҳд қилиб, хаёлида жилмайиб турган Ақидага қараб жилмайди.

Троллейбус учинчи экан. Анвар мамнун ҳолда троллейбусга чиқди. У шу билетлар ўрамида албатта бахтли билет бор, қачон олса у билет ўзига чиқади, деб ўйлаб тураркан, иккита одам танга узатди. Анвар таваккал деб ўзининг абонементини тангаларга қўшиб кассага ташлади. Учта билет олди. Икки чеккадагисини икки кишига берди-да, ўртадагисини ўзига олиб қолди. Юрагининг уриши тезлашиб, нафаси қисилгандай бўлди. Юзи ҳам қизариб кетганди. Ҳовлиққанича билет рақамларини жуфтлай бошлади. Бахтли экан. Бахтли! «Кўрдингми, Ақида,— деб тез-тез ўйлай бошлади у.— Сен бўлсанг «ҳалиям иримга ишонасан», деб кулган эдинг. Кўрдингми...»

Лекин ишнинг буёғи ўйлагандай бўлиб чиқмади. Анвар коридорга илиб қўйилган абитуриентлар ва уларнинг баҳоси ёзилган рўйхат ёнига шошиб келди-ю, яхши баҳо олганига ишончи зўрлиги учун аввал ўз фамилиясини қидирмай, рўйхатни бошидан кўра

бошлади. Ҳар бир фамилиянинг рўпарасидаги баҳога қараб, ўша баҳо эгасининг аҳволини кўз олдига келтириб кўрди. Ниҳоят, навбат ўзининг фамилиясига келди. Шундагина у ҳовлиқиб баҳосига қаради ва... қотиб қолди. Унинг баҳоси «икки» эди. Бирдан рўйхатдаги барча ҳарф ва рақамлар ўз жойларидан силжиб, асаларилардай ғужғон бўлиб кетди. Анвар бир зум кўзини юмиб турди-да, яна баҳосига қаради. Яна бояги ғужғондан битта «икки» рақами чиқиб, унинг фамилияси рўпарасида туриб олди. Энди у бошқа ҳарф ва рақамларга қўшилиб ҳам кетмади.

Анвар рўйхат олдида бир оз турди-да, бўшашиб ҳовлига чиқди. Унинг кўз олдини ғалати бир парда тўсиб турар, миясини эса туман босган эди. У ҳеч нарсани аниқ кўрмас, нима қилиш кераклиги ҳақида фикрлай олмасди ҳам. Шу тахлитда хийла вақт ўтди. Кейин қабул комиссиясига кирди. «Ҳеч қандай англашилмовчилик бўлган эмас,— дейишди у ердагилар,— тилхатни опкелиб, ҳужжатларингизни опкетишингиз мумкин». Анвар тилхатни ойисининг қутичасига эҳтиётлаб солиб қўйганини эслаб юраги эзилди. «Ҳеч қандай қимматбаҳо нарса эмас экан-ку, ўша матоҳ!»

Анвар девордаги соатга қаради. Чорак кам бир. Бирда Ақида билан учрашмоқчи эди. Энди улгурмайди ҳам. Йўқ, агар троллейбус тайёр турса, улгуради. Бу — лаънати ирим эмас, бор гап. У шошиб кўчага чиқди. Бекатда троллейбус турарди. Анвар югуриб кўчани кесиб ўтиб, юра бошлаган троллейбусга сакраб чиқди. Билет олиб ўтирди-да, беихтиёр унинг номерларига қаради. Бахтли экан.

Анвар жаҳл билан билетни бош бармоғи билан эзиб деразадан учуриб юборди.

Ақида Анварнинг шарпасини сезиб сакраб турди. Унинг юзига қаради-ю, воқеани англади. Нима дейишини билмай, Анварга тикилганча туриб қолди.

— Ҳа?— деди бир оздан кейин. Бу сўзининг нимани ифода қилишини на ўзи, на Анвар биларди.

Анвар унга қараб кулимсираган бўлди.

— Нега?— деди Ақида.

— Қайдам...

Улар ўтирдилар. Шошиб оқаётган сувга термилганча узоқ сўзсиз қолишди. «Мунча тез оқади,— деб ўйлади Анвар.— Қаёққа боради. Тамом ҳам бўлмайди-я тагин».

— Ўзинг-чи?— сўради у кейин Ақидадан.

— «Тўрт»,— хижолат бўлиб жавоб берди Ақида ўзининг шу «тўрт»ида Анварга етмай қолган сон бордай.

— Табриклайман.

Ақида жавоб бермади.

— Энди нима қиласан?— деди бир оздан кейин.

— Қачондан бери шу саволингни кутаётгандим,— деди Анвар истеҳзо билан.— Билмайман. Энди хафа бўлма дейсан. Хафа ҳам бўлаётганим йўқ. Қара.— Анвар жилмайиб Ақидага қаради.— Юр, айланамиз.

Улар анчагача жим кетдилар.

— Падарига лаънат!— деди Анвар бирдан.

— Ниманинг?— тўхтаб сўради Ақида.

— Ўқишнинг! Умуман бормайман! Завод-

га кириб ишлайман. Бизнинг оиладан умуман ўқимишли одам чиққанмас!

— Ҳозир жаҳл устида айтяпсан, Анвар. Кейин кирасан, албатта кирасан.

— Йўқ,— деди Анвар жиддий. У бир дам чайналиб турди-да, Ақидага қараб секин, шивирлагандай давом этди.— Сен кирсанг бўлди-да... Тўғрими?..

Ақидага Анварнинг айтган гапидан ҳам, у гапнинг оҳанги кучлироқ таъсир кўрсатди. У қизарниб Анварга қаради, сўнг нигоҳини узоқларга қадаб, ўша оҳангда жавоб берди:

— Қайдам...

Орадан бир ҳафта ўтди.

Анвар бекатда троллейбус кутарди. Узоқдан троллейбус кўринди. «Кел,— деди Анвар,— охирги марта синаб кўрай, охирги марта. Агар шу тўққизинчи бўлса, бахтли билет чиқади. Агар бахтли билет чиқса, мени ишга қабул қилишади». Аммо, троллейбус учинчи бўлиб чиқди. Тўққизинчи троллейбус анчадан кейин келди, бахтли билет ҳам чиқмади. Анвар завод дарвозасидан иккилана-иккилана кириб кетди.

Лекин хурсанд бўлиб қайтиб чиқди. Уни ишга қабул қилишган эди.

Т У Ғ И Л Г А Н К У Н

«Баҳор» ресторани гавжум, шовқин-сурон авжга чиққан. Қичкинагина саҳначага жойлашган эстрада оркестри чолғувчилари қулоқни батанг қилиб соз чалади, тақасимон мўйловининг учлари нягининг икки чеккасига тушиб турган йнгит овози кучли бўлишига қарамасдан микрофонни оғзига тутиб қичқиради. Оркестрнинг бир-иккита куй чалиб, кейин танаффус қиладиган вақти ўтган, соат ўнга яқинлашиб қолгани учун буюртма кетидан буюртма тушиб турибди. Қимлардир столларнинг ораларида жуфт-жуфт бўлиб оҳиста рақсга тушади, бир тўп одам саҳначанинг олдидаги кенгроқ жойга тўпланган бўлиб, ҳар ким ўзича — биров ўзбекча, биров кавказча, биров эса полька усулида — ўйин билан банд. Қандай куй чалинаётгани билан уларнинг иши ҳам йўқ. Бу гуруҳга мансуб эмаслиги кўриниб турган бир ширакайф киши қўлларини ёйганича дам унинг, дам бунинг олдида бориб, елка учуриб қўяди.

Энг чеккадаги кичкина стол ёнида ўтирган Эшон сигарет тутунлари орасидан бу оломонни кузатади. Унинг нигоҳида қизиқиш ёки ранж, қайғу ёки кулги кўринмайди — у ҳар

замонда олдидаги бўшаёзган шишадан кичкина қадаҳга коньяк қўйиб ичади-да, тўхтовсиз чекканича, одамларни бепарқ кузатади. У одамларга қараб ўтиргани билан уларни кўр-япти деб айтиш қийин, унинг нигоҳи одамлардан ўтиб, узоққа, жуда ҳам узоққа қадалганга ва ўша узоқда кўраётган нарсаси билан яшаётганга ўхшайди. Шу сабабли ҳам ёнидаги катта стол атрофида ўтирган гуруҳ ичидан икки жувон ўзига дам-бадам қараб қўйиб, кейин ўзаро шивирлашаётганини, ҳамроҳлари рақсга таклиф қилишганда ўринларидан турар экан, унга таънали бир нигоҳ ташлаб кетишаётганини кўради-ю, мутлақо аҳамият бермайди. Бошқа пайт бўлганда, эҳтимол...

Эшон аслида қирққа бориб қолган бўлса ҳам, ҳеч ким уни йигирма бешдан ошган деб ўйламайди. Унинг замонавий услубдаги бўйнини тўлдириб турган сочи қоп-қора, теран кўзларининг қорачиғида қандайдир учқун порлаб туради. Одатда оғир ҳаёт йўлини босиб ўтган қирқ яшар кишининг сочлари оқариб кетмаган бўлса ҳам, ҳар ҳолда оқ оралаган, пешонасида ажинлари қат-қат, юзи қаримсиқроқ — ё буришиб-тортишган, ёки салқироқ бўлади. Лекин Эшонни кўрган одам уни мутлақо қийинчилик кўрмай ўсган, деб ўйлаши аниқ. Аслида-чи, унинг кўрганлари... Икки ёшида бутунлай етим қолган Эшон болалар уйида катта бўлди. Бир-иккита болага қўшилиб у ердан қочди. Безорилик қилди. Колонияга тушди. Аввал болалар уйида, кейин колонияда ўқиб, еттинчини битирди. Сўнг-ра Тошкентга келиб қолди. Ҳунар мактабига кирди. У қаерда бўлмасин, ҳар доим қандайдир бир ғусса вужудини босиб келаверар,

кўпинча ёлғиз қолишни истар, нималардир қилмоқчи бўлар, лекин истаги нималигини билмас эди. Ҳунар мактабида ҳаваскорлик тўғарагига кириб, чанг чалишни ўрганди. Уни доим қуршаб олаверадиган ғусса санъатга меҳр, истеъдод эканми, у чанг чалишни жуда тез ўрганди. Энди чанг чалаётган пайтларида ўша ғусса қайгадир чекингандай бўларди. Ҳунар мактабини ташлаб, музика билим юртига кирди, уни битириб, консерваторияга. Чанг юрагидаги дардни тўла юзага чиқаролмади шекилли, яна ўша ғусса қайтиб келди. Учинчи курсга ўтганда консерваторияни ҳам ташлади. Музика билим юртида ўқиб юрганида ҳовли-жойли, ўзидан ўн беш ёш катта бир аёлга уйланган, ундан битта қизи бор эди. Ажралишди. Киностудияга оператор ассистенти бўлиб кирди. Бу орада ёши ўттизга қараб кетаётган эди. Ўзи тенги йигитлар институтни битириб келиб, постановкачи режиссёр бўлиб ишлашар, уларнинг иши кўпинча Эшонга ёқмас, лекин у эътироз ёки мулоҳаза билдиролмас, мулоҳазасини билдирганида ҳам унинг гапига қулоқ солишмас эди. Чунки у умуман олиб қараганда ҳали ҳеч ким эмас, бор-йўғи оператор ассистенти эди, холос, уни ҳеч ким бир тийинга олмас, ҳамма оёқ учида кўрсатар эди. Бу ҳол уни ҳаддан ташқари эзарди. Ҳаммасини йиғиштирди-да, театр институтига ҳужжат топширди. Кирди ҳам. Битириб, мана, беш йилдан бери «Замондош» театрида режиссёр бўлиб ишляпти. Бу орада Зебо деган қизга уйланди. Иккита ўғли бор. Турмуши ёмон эмас, ўзларига тўқ туришади, уч хонали квартираси бор. Лекин...

Эҳ, бу хотинлар намунча ақлли бўлишма-

са! Ҳар қадамингдан бир нуқсон топишади. Утирсанг ўпоқ, турсанг сўпоқсан. Ичмаслигинг, чекмаслигинг керак, кўчада ҳеч кимни кўрмаслик учун ерга қараб юришинг, қайнанинг ёки хотинингнинг бир қариндоши келганда, уларнинг ҳар қандай маза-бемаза гапига чидаб, табассум билан суҳбатлашиб ўтиришинг, меҳмондорчиликларда ножўя гап айтиб қўймаслик учун оғзингга талқон солиб, ҳар бир майда ҳаракатингнинг баҳосини ва бундан кейин ўзингни қандай тутиш учун кўрсатма олиш учун хотинингга тикилиб ўтиришинг, уйга ўртоқларингни бошлаб келмаслигинг, умуман, хотининг топган одамлардан бошқа одам билан ўртоқ бўлмаслигинг керак. Хуллас, ундай эмас, бундай бўлиш керак! Керак, керак, керак, холос. Агар бир зумга уларнинг кўрсатмасига амал қилмасанг, бир зум улар назоратини бўшаштириб қўйса борми — олам остин-устин бўлиб кетиши турган гап! Бу нодон эркаклар шу қадар ҳам бечора бўладими!

Бугун унинг туғилган куни. Қирққа кирди! Аслида у таги қишлоқли бўлгани учунми, бундай маросимлар билан иши йўқ эди, лекин Зебо туғилган кунларни нишонлашни одат тусига киргизди. У бугунги кунга ҳам аллақачондан бери тайёргарлик кўрган эди. Ҳозир уйи тўла одамдир, лекин Эшон бу ерда, ресторанда ёлғиз ўтирипти. Зебо тоза ўзини еяётган бўлса керак! Лекин, нима қилсин, ҳамма нарсанинг ҳам меъёри бор. Ҳар қандай сабр ҳам бир куни тошади. Бу лаънати маросимда Зебонинг бўлим мудир ва икки-учта ҳамкасабаси, иккита акаси хотини, болачақаси билан иштирок этишади. Эшоннинг

ўртоқлари, театрдагилар келишмайди. Бир марта келишганида Зебо бошқа келмайдиган қилиб юборган. Зебо... ўзи ёмон хотин эмас-у, лекин... ғалати-да. Эшон бутун кеча давомида ўзи ҳеч нарса демай, меҳмонларнинг турмушни қандай йўлга қўйиш ҳақидаги ўғитларини, ўзларининг турмушидан олинган мисолларни тинглаб ўтириши керак. Улар кетгандан кейин Зебо бошлайди: «Кўрдингизми! Гапларини эшитдингизми! Эркак дегани ана шундай бўлиши керак! Сиз бўлса...» Қизиқ, ўзи аслида Эшонни яхши кўради. Меҳрибон, яхши қарайди, яхши боқади, гулдай кийинтиради. Лекин орада битта одам пайдо бўлдими, уни мутлақо нодонга чиқаради-қўяди. Туғилган кунлари эса, байрам эмас, аза бўлади Эшон учун. Мана бугун... қандай ўтирибди экан? Эшонаси чиқиб ўтирибди! Энди отади. Уйгаям киргизмайди.

«Уйга киргизмайди?!— Дафъатан келган бу ўй Эшоннинг кайф тумани ўрай бошлаган миясини бирдан тиниқлаштириб юборди. Ҳақиқатан ҳам, киритмаса-я?! Ҳа, киритмайди. Ҳамма нарса унинг учун тайёрланиб, меҳмонлар унинг учун келиб ўтирса-ю, унинг ўзи бўлмаса! Ким билади, бирон бахтсиз ҳодиса юз берганми, деб хавотир олиб ўтиришганми... Зебо ҳаммаёққа телефон қилиб... Уҳ-ҳў, яхши бўлмабди. Ҳамма нарса сенинг учун-у, сен эса... Лекин, ҳамма нарса сенинг учун-у, лекин сенинг истагинг бўлса... Ўзингда ҳеч қандай ихтиёр бўлмаса... Хотинингнинг олдида ҳам, меҳмонларнинг олдида ҳам гуноҳкор одамдай, муте ҳолда ўтирсанг... Сени ҳеч ким бир тийинга олмаса... Ҳаммаси сенга ақл ўргатса... Ҳаммаси ўз йўлига солишга уринса...

Яна кимни? Ёш бола бўлсанг ҳам бошқа гап эди. Лекин ўша ақлли одамлар қирққа кирган одамга энди ақл ўргатиб бўлмаслигини, уни энди бошқа йўлга солишнинг иложи йўқлигини наҳотки билишмаса...

Эшон яна бир қадаҳ коньяк ичди.

Хўш, энди нима бўлади? Уйдан кетадимми? Билмайди. Бир нарса дейиш қийин. Фарзандлари бор. Зебонинг ўзи ҳам умуман ёмон эмас. Ҳар хил гап-сўзлар, ҳар хил талқинлар... Ёши ҳам, мана, қирқда. Бир нарса дейиш қийин. Лекин ҳозир бу ерда, ресторанда ёлғиз ўзи ўтириши мантиқан ниманинг натижаси-ю, ниманинг муқаддимаси? Ҳа, нима бўлса бўлар, ҳозир бош қотириб ўтиришнинг нима кераги бор! У ҳам одам ахир. Ҳар қандай одамнинг таҳқирини эшитиб кетаверадими!

Хўш, нима қилади энди? Қаёққа боради? Уйгами? Лекин бугун Зебо ҳақиқатан ҳам киргизмайди. Қимникига боради? Эшон уйига бориши мумкин бўлган танишларини хотирлай бошлади. Лекин эсига ҳадеганда бундай таниши келавермади. Бемаҳал бўлиб қолди. Қимникига боради? Ҳамманинг ҳам имконияти ўзига яраша. Малол келади. Эртароқ бўлсаям бошқа гап эди.

Замон Али-чи?! Эшон хотирига бу исм тушганидан ҳайратланди. Чунки у Замон Али деган шоир билан яхши таниш эмас, бир марта драматург Мирзо Қарим пьесаси қўйилганидан кейин театр коллективини зиёфатга чақирганида уни ҳам айтиб чиққан эди. Қўшнисси экан. Ушанда Замон Али Эшонни ҳам, бошқа артистларни ҳам, «театрларингизнинг қиёфаси йўқ», деб танқид қилган, бунга

жавобан Эшон бошлиқ бутун артистлар унга ташланишган эди. Лекин Замон Али ҳам бўш келмаган, «Сизлар ҳаётдан ажраб қолгансизлар, уни яхши билмайсизлар, шунинг учун ҳам спектаклларингиз шунчаки, ўрта-миёна, кўнгил очар томоша бўлади», деган эди. Эшон хотирасини титкилаб, ўша баҳсни қайта тиклашга уринди.

— Мана мен, куни кеча районларда бўлиб қайтдим,— деган эди Замон Али.— Ҳозир ёз куни. Иссиқ. Шу иссиқда ёш-ёш қизлар куни бўйи далада, пахтада ишлашади. Ваҳоланки, уларнинг шаҳардаги тенгдошлари музқаймоқ еб, кино кўриб, ўйнаб юришибди. Сизлар шунини билмайсизлар. Спектаклларингизда бу нарсалар акс этмайди.

— Сиз шуни пьеса қилиб беринг!— деган эди Эшон голибона оҳангда.— Мен ёзувчи эмасман. Ўзингиз ёзмайсиз-да, танқидга келганда...

— Ёзувчи бўлишингиз шарт эмас,— деган эди Замон Али унинг гапини бўлиб.— Лекин ҳақиқий санъаткор бўлсангиз, ёзувчи ёзиб келган ҳар қандай нарсани эмас, фақат ҳаётнинг катта ҳақиқати акс этган нарсаларнинггина қўйишингиз керак.

— Шунинг учун ҳам мен кўпинча таржима қўяман. Шекспирни қўяман.

— Шекспирни қўйганингизда ҳам,— бўш келмаган эди Замон Али,— кўз олдингизда ўша, жазирамада ўн тўрт соатлаб пахтада ишлаётган қизлар турса, спектаклингиз бошқача чиқади.

— Шекспирнинг пахтага қандай алоқаси бор!— хитоб қилган эди Эшон унинг устидан кулиб.

— Бевосита алоқаси бор,— деган эди Замон Али бамайлихотир.— Менимча, ўша алоқани топган одамнигина санъаткор деса бўлади.

Эшон ўшанда ўзича Замон Алини театр санъатининг тушунмасликда, нодонликда айблаб, унинг гапларига унча аҳамият бермаган ва тез орада унутиб юборган эди. Ҳозир бирдан ўша гапларнинг устида жиддий ўйланиб қолди. «Менимча, ўша алоқани топган одамнигина санъаткор деса бўлади». Ҳақиқатан ҳам алоқа бўлиши керак. Замонлар, даврлар ўртасида алоқа бўлиши керак. Ўтмиш билан келажак ўртасида, умуман, алоқасиз ҳеч нарса бўлмайди-ку. Ўша алоқа нимакин? Тополмаяптими, демак, Эшон санъаткор эмас экан. Лекин топади. Албатта топади! Демак, энди ҳамма спектаклларни бошқатдан кўздан кечириб чиқади. Олдида ўша қизалоқлар турган кўзи билан.

Ресторандаги чироқларнинг ярми ўчди. Эшон соатига қаради. Ун бешта кам ун бир. Одамлар ҳам сийраклашиб қопти.

«Замон Алиникига бораман!» Эшон қатъият билан ўрнидан турди. Узоқда уни кузатиб ўтирган официант югуриб ёнига келди. Эшон ҳисоб-китоб қилиб, буфетдан битта коньяк олди-да, Замон Алиникига қараб кетди.

Соат ун бир яримда Замон Алиникига етиб борди. Замон Али бирпас уни танинқирамай, ҳайрон бўлиб қараб қолди.

— Мен Эшонман, режиссёрман, эсингиздами, Мирза аканикида тортишган эдик.

— Ҳа, ҳа,— эслади Замон Али.— Қани, нега бу ерда турибмиз. Марҳамат.

У Эшонни ошхонага бошлаб кирди. Ошхо-

надаги унча катта бўлмаган стол устида бир нечта китоб, қоғоз ва ручка бор эди.

— Уйимиз тор,— деди Замон Али узр оҳангида.— Бир хона. Мана шу ерда ишлайман.

— Ҳечқисси йўқ,— деди Эшон портфелидан коньякни олиб стол устига қўяркан. Кейин ҳайрон қараб турган мезбонга изоҳ берди.— Бугун менинг туғилган куним.

— Э, табриклайман,— деди Замон Али унинг қўлини қисиб.— Қани, марҳамат, ўтиринг. Мен...

— Йўқ, келини уйғотманг,— деди Эшон унинг йўлини тўсиб. Кейин қўлидан тортиб ошхонага олиб кирди.— Ҳеч нарса керакмас.

— Кечирасиз-у,— деди Замон Али шкафдан конфет, холодильникдан у-бу олиб қўяркан.— Мен боя юзингизга қараб, хотинингиз уйдан ҳайдаб юборибдими, деб ўйлабман.

«Ана холос!— деб ўйлади Эшон бу ерга келганига баттар хурсанд бўлиб.— Жуда зўр экан-ку бу! Билганини!»

— Йўқ,— деди кейин.— Ҳозирча ҳайдагани йўқ. Лекин ҳайдаши ҳам мумкин. Лекин бунинг нима аҳамияти бор! Қўйинг, бемаҳал келганим учун маъзур тутинг-да, қадаҳларни олинг.

«Бу ерда қолиб бўлмайди,— деб ўйларди Эшон.— Э, нодон, бу ерга бошпана деб келганим йўқ-ку! Агар бошпана деб келганимда ўта қабиҳ одам бўлган бўлардим. Бошпананинг нима аҳамияти бор! Энг муҳими, ўз одамимнинг олдига келдим-ку! Бегона бўлса ҳам, у ўз одамим!»

Замон Али қадаҳларни артиб, келтириб қўйди. Эшон коньяк қуя бошлади.

КЕЧКИ ТРОЛЛЕЙБУС

Киноқисса

Ҳар нарса ўзига ўхшаган бўлиши керак: гул — гулга, қиз — қизга, одам-одамга, эркак — эркакка...

Ҳикмат буванинг гапи.

Троллейбус тўхтади. Симёғочдаги чироқ синганлиги учун қоронғи. Ёмғир. Тўхтамда плашининг ёқаларини кўтариб олган Аваздан бошқа ҳеч ким йўқ. Онда-сонда ўтиб турган машиналарнинг ўткир чироғида унинг юзи бир зум-бир зум ёришиб туради. У оғзидаги папиросни чайнаганича троллейбус кутяпти. Йўқ, у папиросни троллейбус анчадан бери келмаётгани учун асабийлашиб эмас, шунчаки, одади бўйича чайнаяпти. Ҳар замон-ҳар замонда ёришган юзидан кўринишича, у ширакайф, қанчадан бери троллейбус кутаётганини ҳам билмайди. Афтидан, вақтнинг кеч бўлиб кетганидан ҳам ё хабари йўқ, ё шошилмайди. Шу сабабли бўлса керак, унга яқинлашганда тезлигини сусайтириб ўтаётган енгил машиналардан биронтасига ҳам қўл кўтармайди, у ҳатто плашидан нам ўтиб кетганини ҳам сезмагандай. Буларнинг ҳаммаси унинг ниманидир қаттиқ ўйлаётганидан эмас, аксинча, миясининг, вужудининг бутунлай бўм-бўшлигидан.

Ниҳоят, троллейбус келади. Узоқ куттирганлиги ва вақтнинг алламаҳал бўлиб қолганига қараганда бу сўнгги троллейбус бўлса керак.

Аваз троллейбусга чиқади. Бутун салонни кўздан кечиради. Салон бўм-бўш, фақат чап томонда орқадан санаганда учинчи ўриндиқда бир-бирининг пинжигга кириб кетгудай, аллақандай муҳим суҳбат билан банд йигит ва қиз ўтирибди.

Аваз кассанинг ёнига келиб, чўнтагига қўл солади. Қўлига бир неча ўн сўмлик, беш сўмлик пуллар илиниб чиқади. У пулларни кафтига қоқиб кўради, биронтасининг ҳам ичидан танга тушмайди. Пулларни чап қўлига олиб, ўнг қўлини яна чўнтагига тиқади. Ҳеч танга тополмайди шекилли, пулларни чўнтакка солиб, йигит билан қиздан сал олдинроққа, ўнг томондаги ўриндиқлардан бирига бориб ўтиради. Янги папирос тутатади.

Зажигалка овози қиз билан йигитнинг диққатини тортади. Улар троллейбусда ўзларидан ҳам бошқа одам борлигидан ҳайратлангандай, Авазга қараб қолишади. Йигитнинг қиёфасидан хижолатлик, қизнинг қиёфасидан эса ўктамликни ўқиймиз.

— Чекманг, илтимос!— дейди қиз бирдан.— Транспорт, жамоат жойларида чекиш яхшимас.

Йигит, «нима керак эди шу гап», дегандай қизга қараб қўяди.

Аваз ҳам троллейбусда ўзидан бошқа одам борлигига ажаблангандай, йигит билан қизга қарайди. Қизга узоқ тикилади-да, папиросни бир-икки қаттиқ тортиб, оёғи остига ташлаб, эзғилайди.

— Ихм!— деган қизнинг овози эшитилади орқа томондан. Аваз бунга аҳамият бермайди. Деразадан қоронғи бўшлиққа тикилганича ўтираверади.

— Қоронғи, ёмғирли тун.

Шу қоронғи тунда заиф чироқлари билан ўзига йўл очиб, троллейбус елиб кетяпти.

Троллейбус ичида эса ойнадан ташқарига термилганича Аваз ва бир-бирининг пинжига кириб кетган йигит билан қиз ўтирибди.

Троллейбус елиб кетяпти. Тушадиган ва чиқадиган одам бўлмагани учун у тўхтамайдан манзилга шошиляпти.

Троллейбус ичида Аваз ва йигит билан қиз.

Троллейбус тўхтади. Унга шовқин билан тўртта йигит ва иккита қиз чиқади. Улар орқадаги майдончада туриб баланд овоз билан ҳеч нарса тушуниб бўлмайдиган суҳбатларини давом эттиришади.

Аваз ҳам, йигит билан қиз ҳам уларга қайрилиб қарашади. Қиз аввал қизларга беписандроқ, кейин йигитларга қизиқиб назар ташлайди, йигит қизларга йўл-йўлакай, йигитларга қандайдир хавотир ичида қарайди. Аваз эса, уларнинг ҳаммасига синчковлик билан қараб чиқади. Сўнг яна деразадан ташқарига тикилади.

Троллейбуснинг орқа майдончаси, йигитлар билан қизлар.

— Бор, Алиқ, ановидан битта сигарет олиб кел,— дейди олтиндай сочлари елкасини

тўлдириб турган оппоққина қиз сочини пешона-
насидан фарқ очиб тараган йигитга.

— Қўйсанг-чи, Алка,— дейди йигит узр
сўраган оҳангда.— Ҳали чекадими у, йўқми.
Чекканда ҳам...

— Аҳ, одам бўлмадинг-бўлмадинг-да,—
деб тескари ўгирилади қиз сохта аразлаб.

— Агар мен олиб келсам-чи, Аллочка!—
хитоб билан сўрайди жуссаси кичикроқ бир
йигит.

— О, Эрик!— хитоб билан жавоб беради
унга қиз ҳам.— Биласанми, аввалданам уми-
дим сендан ўзи!

— Эвазига нима бўлади?

— Истаганинг!

— Майлими, Алишер!— маъноли қилиб
сўрайди Эрик ҳалиги йигитдан.

— Боравер,— дейди Алишер.

— Чекишдан йўқми?— Эрикнинг томдан
тараша тушгандай саволидан Аваз чўчиб ту-
шади. Нима, дегандай унга қараб қолади.

— Чекишдан йўқми?— такрорлайди Эрик.

Аваз йигитнинг пинжида ўтирган қизга
қарайди, қиз эса унга. Нигоҳлари бир онга
қучишиб ажралишади.

Аваз Эрикка папирос беради. Зажигалка-
сини ёқиб тутатади. Шу дам яна бир йигит
келиб папирос сўрайди.

— Эркин, менга ҳам битта олакел,— овоз
эшитилади орқадан.

Йигитлар кетишгач, Аваз қизга қарайди.
Қиз унга ёвқараш қилиб ўтирганини кўради.

Ҳамон заиф чироқлари билан қоронғилик
қўйнидан ўзига йўл очиб троллейбус кет-
япти.

Навбатдаги тўхтамдан ҳам елиб кетаётганида орқадагиларнинг шовқини кучаяди.

— Ҳов, тўхта!

— Биз тушамиз!

Эркин югуриб, ҳайдовчининг эшигидан бошини тикади.

— Тўхтатворинг!

Троллейбус тўхтади. Орқадагилар тушишади. Салонда яна Аваз ва йигит билан қиз қолишади. Троллейбус йўлида давом этади.

Троллейбус тўхтади. Олдиндаги эшикдан аввал кимнингдир ёрдамида уч ёшлардаги бола, кейин бир жувон чиқади. Чиқади-ю, ҳамон деразадан ташқарига тикилиб ўтирган Авазга тикилиб қолади. Қандайдир нигоҳ ўзини таъқиб қилаётганини сезган Аваз ҳам жувонга қарайди. Қарайди-ю... Унинг қиёфасидаги биз шу пайтгача кузатиб келаётган лоқайдликдан асар ҳам қолмайди. Юзларига қувончми, ҳаяжонми қалқиб чиқади. Иккаласи ҳам бир-бирига тикилганича бирпас туриб қолишади. Кейин Аваз ирғиб ўрнидан туради ва деярли югуриб жувонга яқинлашади.

— Дилбар?

Дилбар ўзини ўнглаб олади. Жилмаяди.

— Ҳа...

Лекин Аваз ҳалиям ўзига келган эмас. У мана шу кўриб тургани тушими, ўнгими эканлигини ҳали ажратиб ололмаган. Шу сабабли яна бояги гапини такрорлайди.

— Дилбар?

Дилбар яна жилмайиб жавоб беради:

— Ҳа, мен...

Аваз ниҳоят уйқудан уйғонгандай бўлади. Олдида турган одам Дилбар эканлигига

ишонч ҳосил қилади. Энди у аллақандай қа-
ноат ҳисси билан, енгил тортгандай талаффуз
қилади унинг исмини:

— Дилбар...

Унинг кўз олдини бир зум сийрак туман
босади. Шу туманда кўриб бўладиган дара-
жадаги узоқликда унинг бундан беш-олти йил
бурунги ҳаётидан лавҳалар намоён бўлади.

Қир. Лолазор. Ҳозиргига қараганда озгин-
роқ, нозикроқ Дилбар қўлида иккита лола
тутганича қаҳ-қаҳ уриб, орқасига қарай-қарай
чошиб боряпти. Аваз уни қувиб кетяпти.

Уйноқлаб оқаётган жилға. Унинг соҳили-
даги тош устида лола япроғини лаблари би-
лан қимтиб Дилбар, унинг ёнида тут хивчини
билан сувни савалаб Аваз ўтирибди.

Қўлида иккита лола тутганча Дилбар қо-
чади, Аваз уни қувади.

Хиёбон. Усиб кетган чирмовиқлар соябон
бўлган хилватдаги скамейкада Дилбар ва
Аваз ўтирибди.

Қўлида иккита лола тутганча Дилбар югу-
риб кетяпти.

Анҳор соҳили. Ой нурини танга-тангадек
ушатиб оқаётган сувга термилиб Дилбар би-
лан Аваз кетяпти.

Қўлида иккита лола, Дилбар югуриб кет-
япти.

Қоронғи муюлиш. Бир-бирининг қўлини

тутиб иккита кўланка турибди. Улар Дилбар билан Аваз.

Қўлида иккита лола, Дилбар югуриб кетяпти.

Фира-шира. Дилбар шахдам кетяпти. Аваз унинг орқасидан эргашади. Унга нимадир демоқчи, лекин Дилбар тинглашни истамайди. Эҳтимол, энди фойдаси йўқдир. Аммо Аваз умидини узмай ҳамон ўтинади:

— Дилбар...

Қўлида иккита лола, Дилбар қочиб кетяпти.

— Дилбар!

Фира-ширада шахдам кетаётган Дилбар.

— Дилбар...

Қўлида иккита лола, югураётган Дилбар.

— Дилбар!..

Туман тарқалади. Аваз сўнгги сўзини овоз чиқариб такрорлайди.

Дилбар ҳаракатга келади. Аваз унга йўл беради. Дилбар секин ўғлини етаклаб, касса ёнига келади. Билет олиб, олдиндаги ўриндиқлардан бирига ўтиради. Аваз ёнига ўтирсин учунми, ўғлини тиззасига олиб, ёнидаги жойни бўш қолдиради. Аваз ўша жойга бориб ўтиради.

— Дилбар...— такрорлайди у яна чучмаллик билан.

Дилбар ундан тузукроқ гап чиқмаслигига амин бўлади шекилли, ташаббусни ўз қўлига олади:

— Ишларингиз яхшими?

— Яхши,— жавоб беради Аваз.— Узингиз тинчмисиз?

— Шукур...

Яна жимлик чўкади. Аваз Дилбарни бошдан-оёқ кузатиб чиқади. Сўнг болага ишора қилиб сўрайди:

— Узингизникими?

— Ҳа.

— Отинг нима, йигитча?— сўрайди Аваз боланинг қўлини тутиб.

— Бахтиёр.— Бола унга ўқрайиб қараб жавоб қилади ва ойисига қараб бўйнини чўзади.

— Бизаникига борадими?— сўрайди Бахтиёр онаси унга қулоғини тутгач.

Дилбар унга жавоб бермай қаттиқроқ қучади-да, шошиб Авазга қарайди.

— Ўртоғингиз тинчми?— сўрайди Аваз.

— Юрипти.

— Опа, ўртоғингиз ким?— сўрайди Бахтиёр.

Дилбар унинг бу гапига ҳам жавоб бермай, яна қаттиқроқ қучади. Яна жимлик чўкади. Дилбар ўғлини қучганича олдинга қараб ўтирибди. Аваз нигоҳи билан уни узоқ сизагач, беихтиёр ғазал ўқийди:

Ул қаро кўз кўзларига сурма бежо тортадур,
Балки ондин даҳр эли ортиқча ғавғо тортадур.

Дилбар унга қарайди.

— Ҳалиям шеър ўқиб юрибсизми?— дейди у энсаси қотгандай.

— Ҳа... энди... сизни,— дейди Аваз чучмал ва дудмал.

Дилбарнинг кўзи олдида сийрак туман пайдо бўлади. Шу туманда кўриш мумкин

бўлган узоқликда унинг бундан беш-олти йил бурунги ҳаётидан лавҳалар намоён бўлади.

Кечқурун. Йўлка. Онда-сонда учрайдиган ўткинчилар орасида Дилбар билан Аваз. Аваз шеър ўқияпти:

Мен сени инжитмайман
Ва лекин тинчитмайман...

Хиёбон. Ойдин. Хилватдаги бир скамейкада Дилбар билан Аваз. Уларнинг рўпарасидаги скамейкада ўпишаётган йигит билан қиз. Аваз шеър ўқияпти:

Ақл ёр ўлсайди, тарки ишқи ёр этмасмидим,
Ихтиёр ўлсайди, роҳат ихтиёр этмасмидим.

Хиёбон. Кечқурун. Бир бута панасида Дилбарни бир йигит қучоқлаб турипти.
Қоронғи, хилват боғдаги скамейка. Дилбар билан Аваз. Аваз шеър ўқияпти:

Бу оқшом меҳру шафқат расмин ул оромижон
Келиб кулбамга маъво қилди дилбарлик аён айлаб,
айлаб.

Анҳор соҳили. Ўша йигит Дилбарни ўп-япти.

Қоронғи муюлишда икки кўланка — Дилбар ва Аваз.
Аваз шеър ўқияпти:

Оразидек ойдин эрканда гар этти эҳтиёт,
Рўзигоримдек ҳам ўлганда қоронғи келмади.

Уша муюлишда бир кўланка — Дилбарни қучиб турган йигит.

Шеър ўқийётган Аваз.

Дилбарни ўпаётган йигит.

Шеър ўқийётган Аваз билан Дилбарни ўпаётган йигит тез-тез жой алмашиб туришади. Уларнинг тезлиги ошиб, чархпалакка айланиб кетади. Дилбарнинг боши айланиб, кўзларини юмади.

— Қаерда тушасиз?— сўрайди Дилбар кўзини очиб Аваздан.

— Охиригача бораман. Сиз-чи?

— «Олмазор»да.

Ҳамон заиф чироқлари билан ўзига йўл очиб кетаётган троллейбус.

— Уйингиз узоқмасми?— сўрайди Аваз.

— Йўқ, ўзим етиб оламан,— Дилбар ўрнидан туради. Аваз югуриб ҳайдовчининг каби-насига яқинлашади, эшикдан бошини тикиб, ҳайдовчидан илтимос қилади.

— «Олмазор»да тўхтатворинг, илтимос.

Шу пайт Дилбар ҳам ўғлини етаклаб эшик олдига келади. Троллейбус тўхтади. Дилбар аввал ўзи пастга тушади, сўнг ўғлини қўлига олади.

— Хайр. Амакингга хайр де, Бахтиёр.

— Хайр!— дейди Бахтиёр хурсанд бўлиб.

— Яхши боринг, Дилбар...

Троллейбус жилади. Аваз эшик ёнида бир оз туриб қолади. Сўнг ўриндиқлар томон йўл олади. Кўзи беихтиёр йигит билан қизга тушади. Уларнинг ҳалиям тушиб кетмаганига ҳайратлангандай қараб турганида, йигитнинг

пшижида унинг гапларига қулоқ солиб ўтирган қизнинг ўзига тез-тез ўғри қараш қилаётганини кўради. Секин бориб ўриндиқларнинг бирига ўтиради-да, Дилбарни ўз қўйнига олган қоронғиликка тикилади. Қиз эса, ҳамон қулоқларини йигитга, кўзларини Авазга бағишлагандай.

Ҳамон заиф чироқлари билан қоронғи тун қўйнидан ўзига йўл очиб келаётган троллейбус сўнгги манзилига шошади.

Мана, у сўнгги манзилига келиб тўхтайди. Ҳамон деразадан бўшлиққа тикилиб ўтирган Аваз троллейбус тўхтаганини сезмайди. Йигит билан қиз унинг бу ҳолатидан ажабланиб бир-бирига қарайди-да, тушиб кетишади. Лекин қиз энг сўнггида Авазни яна бир бошдан-оёқ кузатиб чиқишга улгуради.

Кабинадан ҳайдовчи чиқади. Чарчоқ нигоҳи билан салонни кезиб чиқади-да, Авазга қараб туриб қолади.

— Тушмайсизми, ҳов ака,— дейди кейин.— Троллейбус паркка кетади.

Аваз сесканиб ҳайдовчига қарайди. Унга бир дам қараб тургач, унинг нима деганини энди тушунади шекилли, гуноҳқорона илжайиб эшик томон юради.

— Кечирасиз...

Янги беш қаватли уйнинг подъезди. Ичкаридан тушаётган чироқнинг хира ёруғида бояги йигит билан қизнинг кўланкаси. Узоқдан Авазнинг қораси кўринади.

— Адам!— дейди қиз шошиб.— Хайр.

— Мукофот...

— Хайр,— дейди қиз йигитни гапиртирмасдан.— Тез кетинг.

Йигит ўзини деворнинг панасига олади. Қиз тез подъездга кириб кетади.

Қиз учинчи қаватга кўтарилаётиб, зиналар орасидан эгилиб, пастга қарайди ва энди биринчи қаватга кўтарилаётган Авазни кўриб тўхтайди.

Ўз хаёллари билан банд Аваз аста-секин қизга яқинлашади.

— Нега ҳадеб одамни пойлаганингиз пойлаган,— дейди қиз унга ёвқараш билан.— Қап-катта одам, уялмайсизми?

Аваз кутилмаган зарбадан тўхтайди. Қизни кўриб ажабланади. Унга бир оз тикилиб тургач, сўзларини англаб етади шекилли, гижинади. Кейин жаҳлини босиб, заҳархандали табассум билан жавоб беради:

— Кечирасиз, мен ўз уйимга келяпман.

Қиз Авазнинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолади. Кейин хижолат ичида зўрға:

— Кечирасиз...— дейди.

Аваз унга яна бир гижиниб назар ташлайди-да, юқорига чиқиб кетади.

Қиз учинчи қаватдаги ўз эшиги олдига бориб, қўнғироқ тугмачасига қўлини чўзади. Лекин уни босмай туриб қолади.

Аваз уйига киради. Чироқларни ёқади. Ётоқхонасига ўтиб, деворга яқинлашади. Деворда қора ҳошия билан ўралган Дилбарнинг портрети. Аваз портретга узоқ тикилиб туради. Сўнг уй деворларидан чиққан каби ўз овозини эшитади:

— Ахир сен йўқсан-ку, ўлгансан-у сен...

Қабринг эса, менинг қалбимда...

Олди ойнаванд қилиниб уйга айлантирилган айвон. Каравот-диванда Элдор билан хотини Саида ухлаб ётишибди. Пастда қизи Эътибор қўғирчоқ ўйнатиб ўтирибди.

— Қара, мен сени қанчалик яхши кўраман,— дейди Эътибор қўғирчоғига.— Опам мени ўйнатаётгани йўқ, ухлаб ётибди, мен сени ўйнатяпман. Шундай бўлса ҳам айтганимни қилмайсан.

Қўғирчоғи эса жавоб бермай, эркаланиб кулиб тураверади.

Нариги хонада телефон жиринглайди.

— Ада, телефон!— дейди Эътибор.— Телефон, ада!

— А!— Саида сакраб туради. Бир ихраниб, ёнбошига ағдарилган эрига қарайди-да, шошиб нариги хонага чиқиб кетади.

Дам ўтмай у қайтиб келади-да, эрининг елкасидан силталаб уйғота бошлайди.

— Туринг, Элдор, сизни...

— А, ким...— дейди зўрға кўзларини очиб Элдор.

— Уртоғиз!

— Қайси ўртоғим?

— Қайси бўларди, Авазжон-да!— дейди у «жон»га алоҳида урғу бериб.

— Қаллаи саҳарлаб нима гап чиқиб қолдийкин,— деб ғулдирайди Элдор эриниб ўрнидан тураркан ва нариги хонага чиқиб кетади.

Дид билан безатилган хона. Радиола, китоб жавонлари. Биронта олим ёки ёзувчининг иш кабинетини эслатади бу хона. Тонг отган, хона ёруғ бўлса ҳам, Элдор стол устидаги кўк чироқни ёқади-да, трубкани олади.

— Алло...— дейди эриниб.

— Алло, Элдор?— трубкадан Авазнинг овози эшитилади.— Мен кеча Дилбарни кўрдим!

— Дилбарни?— Элдорнинг юзида қизиқиш аломатлари кўринади.

— Ҳа!— дейди трубкада Аваз ҳаяжон билан.

— Ҳм...— Элдор унинг узундан-узоқ гапини тинглаб, бирпас ўйланиб туриб қолади. Кейин сўрайди.— Энди нима қилмоқчисан?

— Билмасам!

— Нега билмайсан? Менга нега телефон қилдинг?

— Нега эмиш! Айтгани-да!

— Энди нима қилмоқчисан?

— Билмасам!

— Яна «билмасам!»— Элдор ҳафсаласи пир бўлиб, нима қилишини билмай туриб қолади.

— Ичмаймизми?!— Авазнинг овози эшитилади трубкадан.

— Йўқ, эртага эрталаб рейсим бор-ку,— дейди Элдор.

— Оббо...— Авазнинг трубкадаги овозидан унинг ҳафсаласи пир бўлгани сезилди...— Хайр бўлмаса, яхши бориб кел.

— Хайр,— дейди Элдор ва трубкани қўйиб, бузилган уйқусига ачингандай ётоқхонага қайтади.

— Нима гап?— сўрайди Санда. У яна ўрнига ётиб олган.

— Дилбарни кўрипти.

— Нима бўпти?

— Ҳеч нарса. Кўрипти, холос.

— Шунга шунча ваҳимами?

— Эҳ, хотин, хотин,— дейди унга бир оз қараб тургач Элдор.— Бошингизга муҳаббат савдоси тушмаган-да!

— Ҳа, сизникига тушган!— дейди Саида зарда билан.— Юрагингизни парчалаб, ўйнашларингизга бўлиб бергансиз!— У бир дам жим қолади-да, сўнг овозини баралла қўйиб, йиғи аралаш бақиради.— Бошимга муҳаббат тушмаганлиги учун ҳам сизга хотин бўлиб юрибман! Ҳа!

— Бўлди, жоним,— Элдор уни юпатишга тушади.— Айб бизда. Айб бизда,— такрорлайди у яна.— Бўлдими? Эрталабдан хархаша бошланмасин. Энди турилса ҳам бўлармикан дейман,— дейди у кейин девордаги соатга қараб.— Саккиз бўлай деб қопти.

— Бу ҳафта сизнинг навбатингиз,— дейди Саида ўрнидан қўзгалмай.— Эътиборни боғчага олиб борасиз!

— Хўп, жонидан, хўп. Биз олиб борамиз. Қани, тура қолсинлар энди.

— Ада, мен қачон катта бўламан-а?— дейди уларнинг гапларини эшитиб, дам отаси, дам онасига қараб ўтирган Эътибор.

— Нимайди, қизим?

— Катта бўлсам боғчага бормайман-а, ада?

— Ҳа, қизим, яқинда катта бўласан, боғчага бормайсан.

— Вой қуриб кетгур-эй, боғчага кўнгилга урибди-да!— дейди ўрнидан туриб Саида.

— Сочларинг яхши-да, хотинжон, сочларинг,— дейди Элдор хотинининг елкасини тўлдириб турган сочларини силаб, хушомадона.

— Агар яна ўша Аваз билан ичиб келсангиз, сочимни қирқтираман,— дейди Саида

эрининг эркалатишларидан гаши келгандай.—
Бу — охирги огоҳлантиришим.

— Бугун мен сени боғчага олиб бормайман,— дейди Элдор қизини кўтариб олиб.—
Машинада айланамиз. Майлими?

— Майли, ада!

— Бориб чой қўйинг!— дейди халатини кияётган Саида буйруқ оҳангида.

Элдор хотинига қўрқа-писа назар ташлайди-да, қизини кўтариб чиқиб кетади.

Аваз автомат телефон кабинасидан чиқиб, ҳафсаласизлик билан унинг эшигини ёпади. Эшик дастасини ушлаганича бир оз туриб қолади. Кейин ўша ҳафсаласизлик билан юриб кетади.

У бирор соатлардан кейин учувчилик формасини кийиб уйдан чиқади. Секин-секин юриб келаётиб, учинчи қаватда қизни кўради. Индамай ўтиб кета бошлайди. Қиз Авазнинг орқасидан салом беради:

— Ассаломалайкум.

Аваз тўхтаб қайрилиб қарайди.

— Салом, яхшимисиз...

— Ие, ўша учувчи сиз экансиз-да,— дейди қиз қизиқсиниб.— Юқорида бир учувчи туради дейишарди-ю, ҳеч кўрмаган эдим.

Улар ёнма-ён тушиб кета бошлашади.

— Ишгами?— сўрайди қиз...

— Ҳа...

— Мен ўқишга кетяпман.

— Ҳа...

— Қаерда ўқийсан, деб сўрамайсиз ҳам-а.

Аваз тўхтаб қизга қарайди. Қулимсирайди.

— Қаерда ўқийсиз?

- Чет тиллар институтида.
- Ҳа...
- Инглиз тилида.
- Ҳа...
- Учинчи курсдаман.
- Ҳа...
- Исмин Мукофот.

Аваз яна тўхтаб, қизни бошдан-оёқ кузатиб чиқади. Қиз ҳам тўхтайди-ю, ҳеч нарсага эътибор бермагандай унга қараб тураверади.

— Меники Аваз,— дейди Аваз жилмайиб.

Улар ҳовлига тушишади. Кўчага қараб юришади. Мукофот Авазга жуда катта қизиқиш билан қарайди, гоҳида тўхтаб, қотиб-қотиб кулади. Улар тўхтамагач етай деб қолишганда Аваз тўхтаб Мукофотга нимадир дейди. Улар бир оз гаплашишгач, Аваз ўтиб кетаётган таксини тўхтатади. Шофёр билан узоқ гаплашади-да, Мукофотга қарайди. Мукофот такси томон юради. Улар машинага ўтириб жўнаб кетишади.

Авазнинг уйи олдида машина келиб тўхтайди. Ундан Элдор тушади, машинани айланиб ўтиб бошқа эшигини очади-да, Эътиборни кўтариб олади. Сўнгра машина эшикларини калит билан беркитади-да, подъездга кириб кетади. Бир оздан кейин қайтиб чиқади. Эшикни очиб Эътиборни ўтқизади. Ўзи бошқа эшикни очиб рулга ўтиради. Машина ўрнидан жилади.

Район марказидаги Европа бутхоналарини эслатувчи ресторан. Буфет пештахтаси ёнида буфетчи йигит билан лақиллашиб турган семиз официант хотин ва дераза олдидаги шам-

пан шишаси қўйилган стол ёнида ўтирган Аваз билан Мукофотдан бошқа ҳеч ким йўқ.

— Анавилар биз ҳақимизда гаплашишяпти шекилли,— дейди Аваз буфет томон ишора қилиб.

— Биз ҳақимизда эмас, мен ҳақимда.

— Нега?

— Шунчаки! Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаётган бўлишингиз мумкин. Шундайми?

— Билмадим,— дейди Аваз бир оз ўйлаб тургач.

— Ҳа, ҳа,— дейди Мукофот.— Лекин менга бари бир. Бир пул одамларнинг гапи!— У жим қолади. Сўнг давом этади.— Шекспирнинг «Қайсар қизнинг қуйилиши» деган комедияси бор. Ўқиганмисиз?

— Муқимий театрида кўрганман.

— Ўшанинг қаҳрамони бор-ку, Кэтрин, мен ўшанақа қизман!

Аваз жилмайиб уни кузатади-да, жавоб бермайди.

— Ҳозир уйда телефон жиринглаб ётган бўлса керак,— дейди Мукофот.

— Нега?— Авазнинг бу саволни қизиқиб эмас, шунчаки, суҳбатдошига гап қайтариш учун берганлиги сезилиб турибди.

— Ҳақим телефон қилади. Кечаги йигит.— Мукофот Авазга қарайди. Унинг юзида ҳеч қанақа ўзгариш кўрмагач, аламзадалик билан давом этади.— У менинг йигитим,— дейди таъкидлаб.— Мен институтга бормаганим учун хавотир олади-да. Мен эса...

— Сиз эса бегона одам билан ресторанда зеркиб ўтирибсиз...

— Ҳа... Дунёнинг ишлари қизиқ-да...

— Агар буни билса... хафа бўлар-а?

— Бўлса бўлар!— дейди Мукофот жаҳли чиқиб. Кейин синчковлик билан сўрайди.— Сиз-чи? Масалан, сиз яхши кўрган қиз... менинг ўрнимда бўлса... нима қилардингиз?

— Билмадим,— дейди Аваз.— Балки ўлдирардим.

— Улдирардим?!— Қизнинг кўзларида қандайдир ёлқин порлайди.

— Ҳа...

Мукофот унга тикилганича қолади.

— Биласизми,— дейди бир оздан кейин.— Мен бир неча йигитлар билан юрганман. Лекин, биронтаси ҳам... мунақа деганмас.

— Мен қолоқ одамман,— дейди Аваз бепарво.

— Қолоқ одам...— дейди Мукофот ўйлашиб.— Афсуски, қолоқ одамлар борган сари камайиб кетяпти...

— Нега ундай дейсиз?— Аваз унга ҳайрон бўлиб қарайди.

— Ҳа,— дейди қизишиб Мукофот.— Мен тўғримда ҳар нарса деб ўйлашингиз мумкин. Лекин бир кунмас-бир кун бу фикрдан қайтасиз. Мен ҳақиқатан ҳам кўп йигит билан юрганман. Ҳаммасидан ҳозир сиз айтган сўзни кутганман. Лекин биронтасидан ҳам чиқмаган. Ҳаммаси «тушунган». Инсоний, эркаклик фазилатларининг барчасини «қолоқлик» билан бирга ўтмишга ташлаб юборишган улар! Шунинг учун мен ҳам уларни ташлаб юборганман! Қалай, қизиқми?— Мукофот бирдан жим бўлиб қолади. Унинг кўзларига икки дона нуқра қалқиб чиқади.

— Ҳм...— дейди Аваз унга қараб турар экан, нима дейишини билмай.

Мукофот портфелидан дастрўмол олиб, дераза томон қараб кўз ёшини артади.

— Ёмғир ёгади,— дейди жилмайиб.— Кечирасиз, сизниям...

— Ҳечқиси йўқ,— дейди Аваз шошиб.— Сиз... ғалати қиз экансиз.

— Ҳа, ғалати қизман.

— Яхши қиз экансиз!

— Қўйинг!— дейди Мукофот кескин.— Менга баҳо берманг. Баҳоимни ўзим билан!

— Кэтрин,— дейди Аваз Мукофотни нигоҳи билан эркалаб.— Кэтрин...

Аваз билан Мукофот троллейбусда кетишяпти. Ташқарида ёмғир. Кеч кириб қолган.

— Мен савдо марказида тушаман,— дейди Мукофот.

— Ҳа?

— Ишим бор.

— Сочингиз ивиб қолади-ку.

— Сиз фуражкангизни берасиз.

Кулишади.

— Раҳмат,— дейди Аваз.— Чиқиб туринг.

— Хўп, Хайр.

Мукофот тушиб кетади. Троллейбус ўрнидан жилади.

Ойнадан ташқарига қараб кетаётган Авазнинг кўзи катта озиқ-овқат магазини тепасидаги «Олмазор» деган неон ёзувга тушади. У ўрнидан сакраб туради ва троллейбус тўхтагач, пастга тушади.

Мана, у «Олмазор»даги кенг йўлкада уёқдан-буёққа бориб келаяпти. Унинг ёмғирда «сайр» қилиб юрганидан ҳайратланган айрим

йўловчи ва харидорлар унга ғалати қараб қўйишади. У ҳеч кимга парво қилмай, ҳар замон-ҳар замонда гастрономга кириб-чиқиб, «сайр»ини давом эттираверади.

Боғча. Элдор Эътибор билан хайрлашяпти.
— Хайр, қизим. Боғча опангни айтганини қилгин доим, хўпми?

— Хўп, ада. Қачон келасиз, ада?

— Эртадан кейин, қизим. Эртага опанг келади.

— Менга нима опкеласиз, ада?

— Сенгами... қўғирчоқ олиб келаман, қизим.

— Йўқ, қўғирчоғим кўп, бошқа нарса олиб келинг. Санобаргаям олиб келинг, майлими, ада?

— Майли қизим, Санобаргаям олиб келаман.

У қизини кўтариб ўпади-да, уларнинг суҳбатини кузатиб жилмайиб турган тарбиячига беради.

Аваз торгина даҳлизда плашини ечиб илиб, ичкариги хонага киради. Кител ва шимларини ечиб шифонерга осиб қўяди, ётоқхонага ўтиб, ёмғирда ҳўл бўлган юзларини сочиқ билан артади, девордаги Дилбарнинг портретига бирпас қараб туради. Сўнг столга энгашиб, қандайдир бир безакли журнални томоша қила бошлайди.

Эшик тақиллайди. Аваз ҳайрон бўлиб туриб қолади. Эшик яна тақиллайди. У «ҳозир!» дейди-да, югуриб келиб эшикни қия очиб Мукофотни кўради, «кечирасиз» дея орқасига

қайтиб, тез пижамасини кийиб, Мукофотни таклиф қилади.

— Келинг, марҳамат.

— Жонингизга тегмадимми?— Лекин Мукофотнинг юзида хижолатлик аломатлари кўринмайди.

— Пўқ, қани, марҳамат.— Аваз уни қандай кутиб олишни билмай шошиб уёқдан-буёққа юради.— Энди, айбга буюрмайсиз...

Мукофот меҳмонхонага ўтиб атрофга разм солади.

— Ие, ҳеч ким йўқ-ку,— дейди ажабланиб.

— Ҳа,— дейди Аваз хижолатомуз.

Мукофот портфелини стулга қўйиб, ундан қоғозга ўроғлиқ кичкина бир нарса олади.

— Кечирасиз, арзимаган совға,— дейди Авазга узатиб. Авазнинг совғани олиб, уни очиб кўрганини ва бу совға унда қандай таассурот уйғотганини кузатгач, муғамбирлик билан қўшиб қўяди.— Ёшингизни айтмасангиз ҳам...

— Раҳмат,— дейди Аваз чин кўнгилдан, учта узун қамиш устига ўрнатилган турнага завқ билан тикилиб.— Раҳмат. Лекин... мени кечирасиз... бугун туғилган куним эмас эди, шунчаки... ичиш учун ҳамроҳ топилмагач...

Мукофот қаҳ-қаҳ отиб кулади:

— Шунақа денг!

— Ҳа...

— Оббо сиз-эй... Майли, парвозингиз доим юксак бўлсин.

— Раҳмат, Мукофот...

— Нега бир ўзингиз ўтирибсиз?

— Қим бўлиши керак яна?

— Оилангиз-чи?

— Хўш, сизни қандай меҳмон қилсам экан...

— Яна чаласи қолувдими?

— Ҳар ҳолда уйимдасиз, ахир.

— Ҳечқиси йўқ,— дейди Мукофот ва бепарво ётоқхонага қараб юради.— Мен жуда муттаҳам қизман. Қаранг, ўзим бостириб бор-япман.— У яна шарақлаб кулади.

Аваз уни нигоҳи билан эркалаганича орқасидан эргашади.

Мукофот ётоқхонага кўз югуртираётиб, девордаги Дилбарнинг суратига кўзи тушади-ю, юзидаги кулги, қувонч ифодаси йўқолади. Индамай туриб қолади.

— Мен яхши кўрган қиз...— дейди Аваз секин.— Лекин, хафа бўлманг, у... тирик.— Аваз қизнинг ҳайрат билан тикилиб қолганини кўриб, хижолатомуз жилмаяди.— Бу менинг худбинлигим... Мендан бошқага теккани учун...

— Ҳа,— дейди қиз ҳамон ёмон хаёллар қуршовидан чиқолмай.— Муҳаббат...

— Муҳаббат...— Аваз бенхтиёр, ўзича такрорлайди бу сўзни. Орага ноқулай жимлик чўкади.

— Қоронғи тушиб қопти,— дейди Мукофот хомуш. У яна суратга узоқ тикилади.— Қаердадир кўрганга ўхшайман-а...

— Балким...

— Шунинг учун уйланмаганмисиз?

— Уйланганман. Битта қизим ҳам бор.— Мукофотнинг тикилиб қолганини кўриб, кулимсирайди Аваз.— Кўрдингизми, қанақа ёмон одамман.— Иккалалари ҳам зўрма-зўраки кулишиб олгач, Аваз давом этади.— Сиз бўлсангиз... қўрқмай...

— Мен эркаклардан қўрқмайман,— дейди Мукофот жиддий ва қатъий.— Айтдим-ку, кўп йигитлар билан юрганман деб. Ҳаммасини ташлаб кетганман.— Авазнинг ўзига ишончсизлик билан кулимсираб турганини кўриб, қичқиргудек бўлиб давом этади.— Лекин мен... мен... софман! Нега бўлмаса кўп одам билан юрдинг демоқчимисиз? Мен ўзимга муносибини изладим! Лекин тополмадим! Шунинг учун ҳаммасини ташлаб кетдим. Ҳаммасини!— У сўнгги сўзларини алоҳида таъкидлайди. Кейин жим қолади-да, юмшаб, секин, жуда секин давом этади.— Ҳақимни ҳам ташладим... бугундан...

Аваз унга нима деб жавоб беришини билмайди. Бир дақиқалик оғир сукутни Мукофотнинг ўзи бузади.

— Хайр!— дейди у ва кескин хонадан чиқиб кетади. Аваз унинг орқасидан қараганича қолади.

Институт ҳовлиси. Чўзиқ қўнғироқ овози. Бир зумда ҳовли дарсдан чиққан студентлар билан тўлади. Уларнинг орасида Мукофот ҳам бор. У ёнидаги бир қизга қўлини пахса қилиб нима ҳақидадир астойдил берилиб гапириб боряпти. Орқароқда биз биринчи кечада троллейбусда Мукофот билан кўрганимиз йигит — Ҳақим келяпти. У қўрқа-писа Мукофотга яқинлашади.

— Мукофот...

Мукофот ва дугонаси унга қайрилиб қарашади.

— Кеча... келмадингиз...— дейди Ҳақим Мукофотнинг нигоҳига бардош беролмай, кўзларини ерга оларкан.

— Ҳа, келмадим!— дейди Мукофот ва дугонасига қараб кулиб қўяди.

Ҳаким нима дейишини билмай орқароқда қолади.

— Кўрдингми?— дейди Мукофот дугонасига қизишиб.— «Нимага келмадинг!» демайди. Деёлмайди, кўрдингми!

Узун йўлак. Деразалардан бирининг олдида иккита стюардесса қиз гаплашиб ўтирибди.

— Ишқилиб катта самолётларнинг командирлари билан тезроқ таниш, Диля,— деб гап тушунтиради улардан бири.— Еқиб қолсанг, ўз самолётларига олишади. Ана унда!.. Москва, Рига, Киев... Кўраверасан. Биласанми, Рига — ажойиб шаҳар!

Эшикларнинг биридан чиққан Аваз ўз фикри билан банд, уларнинг ёнидан ўтиб кета бошлайди.

— Салом, Аваз Орипович,— дейди ҳалиги гапираётган қиз.

— Салом, Ляля,— дейди Аваз тўхтаб, «хўш, хизмат?» деган маънода.

— Танишинг,— дейди Ляля дугонасини кўрсатиб.— Диля. Дилбар. Дугонам. Бугун биринчи кун ишга чиқди.

— У-ў!— дейди Аваз кулимсираб. Нимадир излагандай қизнинг уёқ-буёғини синчиклаб кузатади.— Танца тушишни биласизми?

Бу саволни кутмаган Диля шошиб қолади. Сўнг ўзини тутиб олиб жавоб беради.

— Ҳа!

— Жуда яхши!— дейди Аваз ва кета бошлайди.

— Нима, Донжуанми?— унга қизиқиб сўрайди Диля.

— Қаёқда!— лабини бурганича Авазнинг орқасидан қараб жавоб беради Ляля.— Улардай зиқна одам. Ҳамма қўрқади ундан. Лекин гоҳи-гоҳида булбулигўё бўлиб кетади. А! Сенга нима! Сен тезроқ катта самолётга ўт. Биласанми, Киев — ажойиб шаҳар!

Аваз «Олмазор»да «сайр» қилиб юрибди. У беихтиёр троллейбус тўхтамига келиб қолади. Троллейбусда ўтирган Мукофот Авазни кўриб ойнани тақиллатади. Аваз эшитмайди. Мукофот ўрнидан туриб ойнани бир оз пастга туширади-да, Авазни чақиради:

— Аваз ака, Аваз ака!

Аваз товушни эшитиб, ҳаяжонда атрофига аланглайди. Лекин ҳеч кимни кўрмайди.

— Аваз ака, Аваз ака!— такрорлайди Мукофот.

Аваз энди товуш троллейбусдан чиқаётганини англаб, унга қарайди ва Мукофотни кўради. Боя юзига қалқиб чиққан ҳаяжон сўнади. Мукофот «чиқинг, кетамиз», дегандай имо қилади. Аваз беихтиёр троллейбусга чиқиб, Мукофотнинг олдига келади.

— Нима қилиб юрибсиз?— сўрайди Мукофот.

— Сизни кутиб турувдим,— дейди Аваз.

Авазнинг уйи. Қийиниб олган Аваз ётоқхонада ёзув столи устида қандайдир қоғозни излаб топиб портфелига солади. Атрофида Мукофот ўралашиб юрибди.

— Қўрқмайсиз-а...

— Сиз инглиз тилида гапиришдан қўрқасизми?— Аваз унга қайрилиб қарайди.

— Боплаб тенглаштирдингиз,— дейди кулиб Мукофот.— Кузатиб қўяйми?

— Майли,— дейди Аваз.— Лекин мен кузатишингизга ўрганиб қолсам...

— Тошкентдамилар?— сўрайди Мукофот ё Аваздан нигоҳини олиб қочиш учун, ё чиндан қизиқиб, Дилбарнинг портретига қараркан.

— Ҳа,— дейди Аваз.— Қани, кетдик бўлмаса.

Элдорнинг ҳовлиси. Кичкинагина гулзор четига қўйилган креслоларда Элдор билан Аваз ўтиришибди. Авазнинг тиззасида Эътибор. Ўртадаги пастак столда коньяк ва енгил тамадилар.

— Кимни яхши кўрасан, қизим,— дейди Элдор Эътиборга,— меними, Аваз акангними?

— Аваз акамни,— дейди Эътибор.

— Кўрдингми,— дейди мақтаниб Аваз.

— Нега?— дейди Элдор.

— Сиз фақат қўғирчоқ опкеласиз, Аваз акам ҳар хил нарса опкеладилар.

Элдор билан Аваз маза қилиб қулишадди.

Аэропорт. Бино олдидаги автобус тўхтади, кутиш заллари, буфетлар, перрон пассажирлар билан тўла. Висол ва ҳижрон оғушлари ҳамда кўз ёшлари; дийдор ҳаяжони ва фироқ ташвиши; йиғилиб қолган гаплар баёни ва ажралиш олдидаги сукут, хушчақчақ гитарачилар давраси; хайрлашув ва танишув; шошқин бир ғалва... Аэропортнинг кундалик ҳаёти.

Перрон. Каттакон сумка кўтариб олган ҳорғин Санда бир дугонаси билан учиш майдонидан чиқиб келмоқда.

Перрон панжарасига суянган бир йигит сумкадан боши чиқиб турган қора бароқ итни силаганича самолётларни томоша қилиб турибди.

Саида ўша бароқни кўриб, дугонасини судраганича югуриб унинг олдига боради, унинг пешонасини, бошини силайди. Эгасидан рухсат сўрайди-да, итни сумкадан олиб, меҳр билан бағрига босади, юзига юзини қўйиб туради.

— Бирам яхши ит эканки... Қаёққа олиб кетяпсиз уни?— сўрайди эгасидан.

— Қаёққа олиб кетолмаяпсиз денг...

— Ҳа, нега?

— Билет ололмаяман.

— Қаерга?

— Москвага.

— О, мен ёрдам беришим мумкин. Қани юринг-чи, бир гаплашиб кўрайлик.

Саида итни қучоқлаганича иккала сумкани кўтариб олган йигитни эргаштириб кета бошлайди. Уларнинг йўлини бир чол тўсади.

— Қизим,— дейди чол Саидага билетини кўрсатиб,— Фарғонага кетаётувдим. Қачон, қаттан самолётга чиқишни билмай турибман. Бир кўриб беринг.

— Мен ишдан келяпман, ота,— жеркиброқ уни қайтаради Саида.— Чарчаганман. Справка бюросига боринг!

— Қани, буёққа беринг-чи,— дугонаси билетни олиб кўради-да, чолни бошлаб кетади.— Манави ёққа юринг. Хайр, Саидик!

Элдорнинг ҳовлиси. Аваз билан Элдорнинг суҳбати давом этяпти.

— Кўришмаганимизгаям тўрт кун бўл-

ди,— дейди Элдор хушчақчақ.— Шу орада сочингнинг оқи саккизта кўпайибди.

— Сен эса саккиз кунга яшарибсан.— Унга тикилиб жавоб беради Аваз.

Элдор Авазнинг тикилишидан ўнғайсизланади. Орага Аваз солган таранг вазиятни юмшатиш учун кулади.

— Хушчақчақман-да, дўстим, хушчақчақман,— дейди баланд овозда.— Сенга ўхшаб, ҳар нарсани кўнгилга олавермайман. Лекин, сени яхши кўраман. Сенинг тундлингинг, заҳарлигинг менинг хушчақчақлигимни тўлдиради. Иккаламиз битта одаммиз-да! Шунинг учун ҳам, бир кун кўрмасам соғиниб қоламан.

— Биладан,— дейди Аваз, лабида табасум бўлса ҳам, унга қаттиқ тикилганича.

— Кел, қўй,— дейди Элдор ҳам ялиниб, ҳам талвасада, ҳам жаҳли чиқиб.— Ҳадеб жиддийлашиб кетаверма. Онам мени шунақа қилиб туққан, жиддий нарсаларни кўтаролмайман, нима қилай! Умр бир марта берилади кишига, уни яшаб қолиш керак. Шу зиқналик билан сен ҳам ўтиб кетасан, хушчақчақлик билан мен ҳам!

— Ҳа...— дейди Аваз оғир.

— Шундай экан, намунча!— Қизишиб кетган Элдор бир оз гапиролмай туриб қолади. Кейин ўзини қўлга олиб, «хушчақчақ» давом этади.— Манавини мен заҳар бўлсин деб олиб келганим йўқ. Коньяк ахир бу! Арман коньяги! Мунақасини ичмапсан, дунёга келмапсан, дўстим! Бизникилар... Эҳ-ҳе...

— Ўзганинг хотини чиройли кўринади...

— Яна фалсафа!— Элдор жаҳл билан ўрнидан туриб кетади. Гулларга қараб туриб

қолади. Отаси билан амакиси ўртасида бўлаётган ҳангомага тушунмай ҳайрон бўлиб турган Эътиборни қучган Аваз аччиқ табассум билан Элдорни кузатади. Гулларга қараб ҳам асабини босолмаган Элдор қайтиб келади, қадаҳга коньяк қуюди-да, ичиб юборади. Креслога ўтириб оёғини чалиштиради ва Авазга қарайди, унинг кулиб турганини кўриб, ўзининг енгилтаклик қилиб бекорга қизишганидан хижолат бўлади, ўша ҳолатини оқлаш учун гап бошлайди.— Нима бўлса ҳам номи бор-ку, ахир! Арман коньяги! Бизники бўлса — йўқ! Ўзбек коньяги деган номи йўқ...

Авазнинг юзидаги истеҳзо, лабларидаги аччиқ табассум йўқолади. Қулфатга учраган ўспиринга ғамхўрлик қилаётган кекса одам қиёфаси ва оҳангида насиҳатомуз гап бошлайди.

— Биласанми... Арманлар илгаридан шу нарса билан шуғулланиб келишади. Шу туфайли уларда ҳам тажриба, ҳам анъана, ҳам... хуллас, нима десанг — шу бор. Ўзбеклар ичкилик тайёрлаш тугул, уни ичишмаган ҳам-ку. Тўғри, шароб биздаям қадимдан расм. Лекин бу анъанавий эмас. Ўзбекларнинг ҳам фахрланадиган нарсалари бор, ахир. Мана, пахта масалан. Ўзбек пахтаси!

— Лекин сенга қойилман,— дейди Элдор сидқидилдан, ҳам Авазнинг гапларидан қаноат ҳосил қилиб, ҳам унинг гап оҳанги ўзгарганидан хурсанд бўлиб.— Агар учувчи бўлмаганинда, бемалол институтга ўқитувчи ё райкам секретари бўлишинг мумкин эди.

— Ҳар ҳолда учувчиликни райком секретарлигидан осон деб ўйламасанг керак?

— Мен учун осон,— дейди бепарво Эл-

дор.— Райком секретарлиги учун менда жиддийлик етишмайди.

Аваз мийнгида кулиб унга тикилади. Элдор яна безовталаниб зўраки жилмаяди.

— Зерикмадингми, Эътибор,— дейди Аваз тиззасида ўтирган қизни қаттиқ қучиб.— Уйнагинг келмаяптими?

— Йўқ,— дейди Эътибор.— Боғчада кўп ўйнайман.

— Сендан айнитмасам бўлмайди Эътиборни,— дейди кулиб Элдор.— Бўлмаса уям сенга ўхшаган зиқна одам бўлиб чиқади.— У шундай дейди-да, Авазнинг бирон нарса деб суҳбатни таранглатиб юборишидан кўрқиб, гапни бошқа йўналишга солиб юборади.— Яхшиси, Дилбардан гапир.

Авазнинг юзига қандайдир жило югуради, кўзлари хуморлашиб, бутун вужуди майишлашади. У коньяк қуйиб ичади. Бирдан бояги ҳолати яна йўқолади, кўзларига мунг чўкади.

— Қайданам кўриб қолдим,— дейди у секин, жуда секин овозда.— Кўрмай юрганымда ўйларим қандайдир... ёрқин бўларди. Кўрдим деганымча... Парвоз ҳам ғалати ўтди. Учиб кетаётиб... Нима учундир хафа бўлиб кетман. «Сизга нима бўлди», деб ҳайрон бўлади иккинчи учувчим. Боришдаям, келишдаям асосан ўзи учди. Жуда қийналди бечора. Кўрмаслигим керак уни, кўрмаслигим керак.— Аваз бир оз жим қолади-да, нурсиз жилмайиб давом этади.— Кўрмаслигим керак дейман-у, бўш қолдим деганча «Олмазор»га югураман. У «Олмазор»да тушиб қолган эди-да ўшанда...

Орага жимлик чўкади. Бу жимликни ҳатто Эътибор ҳам бузмайди. Унинг жиддий кўзла-

рига боқиб, у ҳам жиддий суҳбатга бевосита қатнашаётган экан деб ўйлаш ҳеч гап эмас.

— Ҳа,— дейди Элдор анчадан кейин.— Эсдан чиқариш қийин-да...

— Балки қийин эмасдир,— дейди Аваз.— Агар ҳаракат қилсанг... Лекин, мен истамайман. Эсдан чиқаришни истамайман, биласанми. У менинг мулким. Уни унутсам, ичим бўшаб қоладигандай... Бўм-бўш яшаш даҳшатку! Ҳатто... самолёт ҳам бўш учмайди-ку...

Элдор қадаҳларга коньяк қуюди. Жимгина ичишади.

— Нима десанг де-ку,— гап ташлайди Элдор.— Лекин унга уйланмаганинг яхши. Нега десанг... У сен учун аввалги ҳолича, яхшилигича қолаверади. Уйлансанг... мана, менинг хотиним... На одамга ўхшаб яшайди, на... Ҳатто, биласанми... сенга ишонганимдан айтяпман бу гапни... ҳатто... шубҳа қиламан мен!— У жим қолади.— Орада муҳаббат бор, қизим бор, бўлмаса-ку!

У Авазнинг яна истеҳзо билан тикилиб турганини кўриб талвасага тушади, нима учун бу гапларни гапириб қўйганини билмай, ўзидан ғижинади.

— Муҳаббат...— дейди Аваз ўзига гапиргандай.— Муҳаббат... Муҳаббат мунақа балчиқлардан юқорида туриши керак. Шубҳа қиламан дейсан, лекин яшайсан.— У секин-секин қизишиб боради.— Қандай қилиб яшайсан, ҳайронман. Шамол бўлмаса дарахтнинг шохи қимирламайди, дейишади. Шубҳа қилсанг — демак, нимагадир асосланасан. Демак, шу шубҳанинг ўзи — қабиҳ бир жиноят туфайли туғилган. Лекин сен яшайверасан. Жиноятни била туриб яшайверасан. Яна орага

беуноқ бир одамни қўшиб.— Аваз Эътиборни кучади.— Ахир бу мурғакнинг нима айби бор! Уни нега аралаштирасан бу ишга! Муҳаббатни нега аралаштирасан!

— Ахир, у менинг болам!— дейди қизишиб Элдор ҳам.— Унинг тақдирини ўйлайман! Унинг ота меҳрига зор етимча бўлишини истайман! Мен сенга ўхшаган бағритош эмасман, билдингми!

— Ҳа, мен бағритошман,— дейди Аваз секин.— Ажраллишганимиздан бери бориб кўрганим йўқ қизимни. Лекин бу — бошқа масала. Сен менга ҳужум қилиш билан ўзингни ҳимоя қилмоқчисан. Афсуски, бу усул сени қутқариб қололмайди. Биласанми... Мен сенга гапирмаслигим керак, ҳеч бўлмаганда... гапларимнинг бекор кетишини билганим учун ҳам гапирмаслигим керак. Лекин, тилим қичганда... Мана... қизимни етим қилишни истайман дейсан. Аввало, дўстим, тақдирдан ҳеч ким қочиб қутулолмайди. Иккинчидан, қизинг мана шундай... алдоқ, шубҳа... умуман қабиҳ шаронгда улғайса, етимликда улғайганидан кўра яхши бўлади деб ўйлайсанми! Ахир бу мурғак ҳали ёзилмаган оппоқ қоғозку. Унга сиёҳ тугул, сув томса ҳам из қоладику! Йўқ, аслида гап бошқа томонда. Тўғри, мен қизингни севмайсан демайман, лекин мана шу ҳовли-жойнинг, машинанинг кўпроқ севасан сен. Шулардан ажраб қолишдан қўрқасан!

— Биласанми, сен ёвуз одамсан,— унинг гапини бўлади Элдор.— Жудаям ёвузсан! Менинг ҳам ўзингдай сўппайиб юришимни, торгина қутида яшашимни истайсан!

— Ҳа, ана,— дейди кулиб Аваз.— Энди

тўғри гапирдинг. Нима қилардинг боятдан бери бечора Эътиборни ўртага солиб. Шу табиат билан учувчи бўлиб юрганингга доим ҳайрон қоламан. Мутлақо бир-бирига тўғри келмайдиган иккита қутб...

— Бориб айт!— дейди ғазаб билан Элдор.— Юқорига чиқ. У учувчиликка ярамайди де!

Аваз унга тикилади. Эътиборни секин ерга тушириб, ўрнидан туради.

— Сенинг бачкана, майда одам эканлигингни билардим,— дейди у.— Лекин бу қадар пасткаш фикрга боради деб ўйламаган эдим. Хайр, омон бўл.— У энгашиб Эътиборни ўпади.— Хайр, Эътибор.

У эшик томон бир қадам қўйганида эшик очилиб, Саида кириб келади. Аваз нима қиларини билмай, жойида туриб қолади. Элдорнинг юзига қувончни ифода қилмаса ҳам, табассум югуради. Эътибор югуриб ойисига пешвоз чиқади.

— Опа, келдизми, опа!

— Ҳозир, қизим, сен ҳам уйдаминг,— дейди Саида бўйнига осилган Эътиборни совуққина ўпиб ерга қўяркан.— Бир оз шошма, чарчадим.— У Аваз билан индамай бош ирғаб саломлашган бўлади. Тиржайиб турган эрига қараб чарчоқ жилмаяди.— Утирибсизларми...

— Келсинлар, келсинлар,— дейди Элдор хушомадона.— Сафар яхши ўтдим, жоним?

— Худога шукур,— дейди Саида.— Биласизми, Санъат саройида жуда зўр кино кетяпти. Бугун сўнгги кун. Сиз билан бирга борамиз деб кеча бормовдим. Юринг, бориб келайлик.

— Эътибор-чи,— дейди Элдор.— Кеч бўлиб қолди.

— Мана, Авазжон борлар-ку,— дейди Саида эрига «шунн ҳам билмайсанми, калла», маънода қараб.— Эътиборга қараб турадилар. Тезда келамиз-ку.

Элдор нима қиларини билмай, аянч ҳолда Авазга қарайди.

— Бор, кийин,— дейди Аваз.— Мен ўтириб тураман. Биз телевизор кўрамиз-а, Эътибор?

Аваз Эътиборни кўтариб гулзорни айланади. У нималарнидир гапиради. Эътибор аввал секин жилмаяди, кейин қиқир-қиқир кула бошлайди ва ўзи ҳам нималардир дейди.

Саида билан Элдор кийиниб чиқишади.

— Энди, хафа бўлмайсиз-да, Авазжон,— дейди Саида жилмайиб.

— Элдор ҳам ўлганининг кунидан жилмайиб туради-ю, нима дейишини билмайди.

— Ҳечам,— дейди Аваз.— Эътибор хафа бўлмаса бўлгани.

Машина кўчага чиқади. Элдор рулда, Саида орқа ўриндиқда ясланиб ўтирибди.

— Гапим эсингизда турибдими?— дейди кулиб Саида.

— Қайси гап, жоним?— ниманидир сезгандай, лекни жилмайиб, ойнани Саидага тўғри-лаб, унинг аксидан сўрайди Элдор.

— Душанба кунн айтган гапим. Яна Аваз билан ичсангиз... нима қиламан деган эдим?

— Ҳа... ҳа... энди...— Элдор чучмал тиржаяди.

— Санъат саройига эмас, шаҳарга ҳайданг, сартарошхонага борамиз,— дейди Саида.

да ҳокимона.— Ҳали авария қилмасангиз гўр-га эди!

Троллейбус тўхтади. Симёғочдаги синган чироқ ҳали ҳам алмаштириб қўйилмаганлиги учун қоронғи. Ёмғир. Тўхтамда бир неча одам. Четроқда плашларининг ёқасини кўтариб олган Аваз билан Элдор. Ҳар замон-ҳар замонда ўтиб турган машиналарнинг ўткир чироғи уларнинг юзини бир зумгина ёритади. Авазнинг юзи тамомла бефарқ — унда ҳеч нарса англаб бўлмайди. У нашросини оғзининг дам у четига, дам бу четига олиб борганича, узоқларга тикилган. Элдор унга итоткорона қараб, нима қилишини билмай турибди.

— Қара, ивиб кетдинг,— дейди у ниҳоят.— Плашинг ҳам балон эмас. Яхшилик ёқмаган одам-эй... Тайёр машинага йўқ дейсан-а...

— Сен бора қол энди,— дейди Аваз берво.

Элдор унга болага ачинган кишининг нигоҳи билан қарайди-да, индамайди.

Троллейбус келади. Аваз индамайди. Элдорга қўлини беради-да, троллейбусга чиқади.

— Яхши бор,— дейди Элдор.— Эртага бораман.

Мукофот Авазнинг эшигини тақиллатади. Бир оз кутади. Кейин яна тақиллатади. Яна кутади. Жаҳл билан яна тақиллатади, ниҳоят ҳеч ким йўқлигига амин бўлгач, бир-бир босиб тушиб кетади.

«Олмазор». Баланд-паст неон чироқларнинг яшил, қизил, сарғиш рангида камалак ҳосил қилиб ёғаетган ёмғирда Аваз «сайр» қилиб юрибди. Ёмғир ёғаетганлиги ва вақт-

нинг кечлиги учун кўчада ҳеч ким йўқ. Балки, у учратиши мумкин бўлган одам ҳам бундай ёмғирда юрмас. Лекин Аваз юрибди. Гарчи, кўзлари билан кимнидир изламаса-да, у чиқиб қолиши мумкин бўлган томонга қараб-қараб қўймаса-да, юрибди. Унинг юзида ҳеч қандай ифода йўқ. Балки, у ҳеч кимни учратмоқчи ҳам эмасдир, ҳеч кимга интизор ҳам эмасдир. Шунчаки, ушбу ерда бўлса, кечки сайрга чиққандир. Ёмғирда ивиб сайр қилишни хуш кўрар балки бу ғалати одам. Ким билади...

Мукофот яна Авазнинг эшигини тақиллатади. Кутади. Яна тақиллатади, яна кутади. Кейин нимадандир жаҳли чиқиб, бир депси-нади-да, кетади.

Институтнинг ҳовлисидаги гулзорда Мукофот дугонаси билан сайр қилиб юрибди.

— Бекор қилибсан,— дейди дугонаси.— Учувчилардан маншатпараст, бевафо халқ йўқ! Пуллари кўп, бошқа шаҳарларда тунаб қолганида қандай ифлосликлар қилганини қаёқдан биласан! Ҳатто биласанми, ҳозир осмонда ҳам автопилотни ишга солишармиш, самолётни автопилот бошқариб кетаверармиш-да, ўзлари стюардессалар билан коньяк-хўрлик қилишармиш!

— Э, қўйсанг-чи!

— Ана, ишонмайсан-да! Мамлакатдан сўрагин-а! Уям билади. Иккаламизгаям Матлуба айтувди. Матлубанинг Гулсара деган дугонаси бор-ку, ана ўшанинг Азиза деган холаваччасининг кеннойиси яқинда Ленин-ободга бориб келди. Уша ўз кўзи билан кўрибди!

Юксак, жуда юксакда оппоқ самолёт учмоқда.

Йўлкада бир-бир босиб Мукофот юрибди. Унинг кўз олдини туман босган. Туманнинг ўртасидан бир туйнук очилади. Туйнук тобора кенгая боради.

Самолёт кабинаси. Бир ўриндиқда штурвални ушлаб Робот ўтирибди. У самолётни бошқариб боряпти. Иккинчи ўриндиқда эса тиззасига гўзал стюардесса қизни ўтқизиб олган Аваз. Уртадаги пастак столда коньяк шишаси ва тўлдирилган иккита қадаҳ. Шуллардан бошқа ҳамма ашё ва экипаж аъзолари туман ичида.

Аваз қизга нималардир дейди. Қиз эркаланиб унга суйкалади. Қадаҳларни олиб бирини Авазга тутлади. Бир-бирига тикилиб коньяк ичишади. Қиз қадаҳларни олиб қўяди. Аваз уни бағрига қаттиқ босиб, узоқ ўпади.

Йўлкада бир-бир босиб Мукофот юришти. Унинг кўз олдидаги туман тарқалган. Туманнинг асорати бўлиб бир нечта томчигина қолган, холос.

Орқасида тутундан из қолдириб, самолёт кўтарилиб боряпти. У, гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга оғиб учаркан, тобора кичрайиб кетяпти. Мана, ниҳоят у бир оқ нуқтага айланиб, тўпна-тўғри уча бошлади.

Самолёт кабинаси. Ҳамма ўз ўрнида. Таранг ишчан вазият.

Приборлар. Саноғига етиб бўлмас приборлар.

Уларнинг миллари ҳар хил нуқталарда ўйнаб турибди.

Яшил, қизил чироқлар.

Баландликни ўлчовчи асбоб. Унинг миллари 7000 да турибди. Компас. Унинг қора мили титраб турибди.

Харита. Уни иккига бўлиб ўтган қизил чизиқ.

Штурвал Аваз қўлида.

— Каримжон,— мурожаат қилади у иккинчи учувчига.— Автопилотни қўшинг.

— Хўп бўлади,— Каримжон автопилотни қўшади.

Аваз қулоғидан наушникни ечиб, ортга ўгирилади. Унинг кўзи радистнинг ёнида унга ниманидир ҳикоя қилаётган стюардессага тушади.

— Азизим,— дейди унга қараб,— сиз ҳозир истироҳат боғида висолда эмас, хизматдасиз. Бунинг устига биз бир арава олма ортиб кетаётганимиз йўқ. Бу ердаги одамларга халақит берманг-да, бориб ишингизни қилинг. Пассажирлар учун қаерда учиб боришаётгани, у ернинг шароити, тузилиши, иқлими ҳақида маълумот ортиқчалик қилмайди! Қерак бўлганингизда ўзимиз чақириб оламиз.

Троллейбус ойнасидан хомуш қараб кетаётган Мукофот «Олмазор»да бир жувон билан гаплашиб турган Авазни кўради. Бирпас саросимага тушиб қолади. У троллейбус бир силкиниб ўрнидан жилгандагина ўзини ўнглаб олади, сакраб туриб, югуриб ҳайдовчининг кабинасига бошини тикилади.

— Кечирасиз, жо-он ака, тўхтатворинг!

Ҳайдовчи унга норози бир қиёфада қарайди-да, тўнғиллаганича эшикни очади. Мукофот сакраб тушиб қолади. У Авазлар томонга қараб, улар ўзини кўрмаганлигига қаноат ҳо-

сил қилгач, кўчанинг нариги томонига ўтиб, тўхтамадаги одамлар орасига киради ва Аваз билан жувонни кузата бошлайди. Олти ёшлар чамасидаги бир бола дам йўлкада гул, барра пиёз, редиска сотиб ўтирган одамлар олдига келиб, уларни томоша қилади, дам жувоннинг ёнига бориб, уни плаши баридан ушлаганича нимадир дейди. Аваз билан жувон бирга туришибди-ю, лекин гаплашаётган одамларга ўхшамайди. Икковининг ҳам нигоҳи узоқ-узоқларда. Бир дақиқага бир-бирига қарашадими-ю, нигоҳлари катта тезлик билан келаётганда бир-бирига урилиб, икки томонга сакраб кетган икки буюмдай жуда тез ажралишади. Нигоҳлари қовушишдай онларда шу қовушишдай қисқа нимадир дейди улар бир-бирига.

Мукофот анча туради. Бу орада бир неча автобус, бир неча троллейбус ўтиб кетади. Кейин у бир томоқ қириб олади-да, уёқ-бўёғини тузатган бўлади ва кескин юриб кўчани кесиб ўта бошлайди. Кўчани кесиб ўтади-да, Авазга тескари томондан келиб уларнинг ёнидан ўтиб кетади. У жуда муҳим иш билан кетаётган, хаёли ўша иш билан банд, кўчада унча-бунча нарсаларга эътибор бермайдиган, кўрмайдиган, ҳатто танишини ҳам танимай қоладиган одам қиёфасида тўғри магазинга кетаётган бўлса ҳам, Дилбарнинг рўпарасига келганда уни кузатиб чиқишга улгуради.

Мукофот магазинга киради. Кўрғазма-пештахтадаги нарсаларни кўздан кечирган бўлиб салоннинг охирига боради. Қайтишда ойнадан яна Аваз билан жувонни кузатади. Эшик ёнига келганда кескин тўхтаб, атрофига қарайди, кейин ўша кескинликда кўчага чи-

қиб, Аваз билан жувоннинг ёшдан ўтиб кетади.

Мукофот Авазларнинг қаватига чиқади. Портфелдан ручка ва дафтар олади. Портфелни зинапоя суянчиғига ётқизиб, дафтарини унинг устига қўяди. Тоза бир варақ йиртиб олиб, шошиб нималарнидир ёзади-да, қоғозни буклаб эшик олдига боради. Унинг ҳаракатлари асабий. Хатни қистириб қўядиган бирон тирқиш тополмайди. Сўнгра қоғозни ингичка найча қилиб ўраб, калит соладиган тешикка тиқиб қўймоқчи бўлиб энгашади ва ўша тешикка тиқиб қўйилган кичкинагина қоғоз найчани кўради. Қоғозни очади.

«Ваъдани бизга бериб, қайга даф бўлдинг, зиқна! Эшигингга почта яшиги қилдирсанг, одамга ўхшаб қоласан-да, а!»— деб ёзилган хатни ўқийди-да, бенхтиёр жилмаяди. Хатни авайлаб ўраб жойига тиқиб қўяди. Бир оз ўйланиб тургач, ўзи ёзган хатни йиртиб, оёқ остига ташлайди. Кейин қоғоз парчаларини йиғиб олмоқчи бўлиб энгашади, лекин иккита парчани олиб қайтиб ташлайди ва тез пастга тушиб кетади.

Аваз сармаст бир кайфиятда секин-секин чиқиб келади, эшиги олдида тўхтаб чўнтагидан калит олиб, эшикни очмоқчи бўлганда Элдорнинг хатини кўради. Олиб ўқийди. Миёғида кулиб қўяди. Сўнг оёғи остида ётган қоғоз парчаларига кўзи тушади. Уларни оёғи билан бир бурчакка йиғиб қўяётганида бир парчаси тескари ағдарилади. Аваз ундаги ёзувга кўзи тушиб, ўша парчани олиб қарайди. Кейин ҳамма парчаларни йиғиб олиб уйга

киради. Ечинмасдан ётоқхонага ўтиб, ўша йиртиқ қоғоз парчаларини стол устига ёйиб қўяди-да, тартибга келтириш учун узоқ уринади. Ниҳоят ўз ўрнига қўйгач, диққат билан ўқиб чиқади-да, жилмаяди. Кейин қаҳқаҳа отиб кулади. Кейин... бирдан тунд бўлиб қолади. Хўмрайганича счинади. Қайтиб келиб, хатни яна ўқийди.

Жуда баландда учта самолёт учиб боряпти. Уларнинг икkitаси ёнма-ён, учинчиси сал орқароқда, икки самолётнинг ўртасига кириб олмоқчи бўлиб келяпти.

Чапдаги самолёт кабинаси. Командирнинг ўрнида юзи йўқ бир киши, иккинчи пилот ўрнида эса Дилбар. Юзи йўқ командир штурвални ушлаганча самолётни бошқариб боряпти. У наушник киймаган, гавдаси қандайдир ўжарлик билан олдинга эгилган. Иккинчи учувчи ўрнида ўтирган Дилбарнинг қулогида наушник.

Ўнгдаги самолётни Аваз бошқариб боряпти. У мушти билан бир уриб кабинанинг ойнасини синдиради. Ўрнидан туриб орқадаги самолётни кузатади.

Орқадаги самолёт штурвалида Мукофот. У ўжар бир қатъият билан самолётни бошқариб боряпти.

— Яқинлашиб қолди, ҳозир кириб олади,— деб бақиради Аваз трубкага.— Самолётни пастлатинг!

— Ахир, штурвал менинг қўлимда эмас,— гуноҳкорона жавоб беради Дилбар ва ёнидаги одамни кўрсатиб давом этади.— У менинг айтганимни қилармиди!

— Бўпти, мен юқорига чиқаман,— дейди Аваз.— Сиз кабинанинг ойнасини синдириңг!

У яна ўрнидан туриб орқадаги самолётга қарайди. Шиддат билан самолётни бошқариб келаётган Мукофот уни кўрсаткич бармоғи билан яниб қўяди. Шошган, ҳаяжонланган Аваз ёнидаги самолётга қарайди. Дилбар нозиккина мушти билан ура-ура кабинанинг тепасидаги ойнани синдиради.

Аваз штурвални кескин ўзига тортади. Самолётини Дилбарнинг самолёти устига олиб чиқади-да, кабинанинг тепасига чиқиб, ўзини пастдаги самолётнинг устига ташлайди. Эмаклаб кабинанинг устига келади, лекин кабинанинг ойналари берк, у ичкарига киролмайди. У иккала мушти билан ойнани уриб бақиради, аммо Дилбар ҳам, бошқалар ҳам унинг овозини эшитмайди. Шу пайт самолёт кескин ён томонга қийшаяди. Аваз сирғаниб пастга тушиб кетади. У сўнгги дақиқада юзининг ўрнида оппоқ ниқобли самолёт командирини, даҳшатдан қўллари билан юзини бекитиб олган Дилбарни, кабина ойнасини бир ўриб синдириб орқасидан сакраган Мукофотни кўришга улгуради. Даҳшат билан қичқирмоқчи бўлади, лекин овози чиқмайди.

Димиқиб, терлаб кетган Аваз кўзини очади. Теп-текис шифтга ҳайрон бўлиб қарайди. Сўнг ўша ҳайронликда деворларни кузатиб чиқади. Нигоҳи Дилбарнинг портретига келиб тўхтайди. Ниҳоят, ҳозир бошидан кечган воқеалар туш эканлигига амни бўлиб, соатига

қарайди. Секин ўрнидан туради. Кўзи бенхтиёр тартибга келтириб қўйилган хат парчаларига тушади.

Аэропортнинг медицина назоратхонаси. Навбатчи врач Авазнинг пульсини эшитяпти.

— Пульсингиз яхши,— дейди у ниҳоят.— Лекин, яхши ухламаганга ўхшайсиз. Учола-сизми?

— Учаман,— дейди Аваз жеркиброқ, қатъият билан.

Аэропортнинг кутиш зали. Кимлар икки креслони ёнма-ён қўйиб, оёғини узатиб ётибди, кимлар ўтирганича мудраяпти, кимлар ерга юкини қўйиб, унга ёнбошлаб ётибди. Мукофот суяниб турган ойнаванд эшик ортида ғира-шира тонг отяпти. Ҳар замон-ҳар замонда дикторнинг овози эшитилиб туради.

— Диққат қилинг, Тошкент-Новосибирск маршрути бўйича қирқ икки-ўттиз саккизинчи рейс билан учувчи Ил — ўн саккиз самолётга пассажирлар чиқарилмоқда. Пассажирлар, учинчи йўлдан самолётга чиқишларингизни сўраймиз...

— Диққат қилинг, Тошкент-Самарқанд маршрути бўйича қирқ еттинчи маршрут билан учувчи пассажирлар, учинчи Москва вақти билан соат тўққизга кечиктирилади.

Дикторнинг ҳар бир гапига кимдир ўридан туриб шоша-пиша чиқиб кетади, кимдир уйғониб эълонни эшитиб, ғижиниб қўяди-да, яна ёнбошлайди. Фақат Мукофот ҳар замон-ҳар замонда қўлидаги соатга қараб қўяди-ю.

залдаги одамларни шунчаки кузатиб тураверди.

Аэропорт перрони. Тонг ёришган. Кутиб олувчилар, кузатувчилар, келганлар ва кетаётганлар ғалваси. Бир чеккада Мукофот темир панжарага суянганича ҳозир келиб қўнган самолётга тикилиб турибди.

Пассажирлар тугагач, самолётдан Аваз бошлиқ экипаж аъзолари тушиб келади. Улар пассажирлар учун қилинган тор йўлакдан ўтиб кетишаётганда ён томондан Мукофот келади.

— Аваз ака!

Аваз тўхтайтиди. Атрофга аланглаб, ниҳоят Мукофотни кўради. Ҳорғин, чарчоқ юзига қандайдир совуқ бир жило югуради.

— Сафарингиз яхши ўтдимиз?— дейди унинг ёнига келиб қолган Мукофот.

— Қаёққа учяпсиз,— дейди Аваз совуқ ва бефарқ.

Мукофот бир дақиқа унга қараб қоладида, нигоҳини ерга олиб жавоб беради:

— Ҳеч ёққа...

Орага жимлик чўкади.

Аваз билан Мукофот автобус тўхтамида туришибди.

— Уқишга бормайсизми?— сўрайди Аваз.

— Бораман,— дейди Мукофот. Сўнг сўроқдан ҳам кўра буйруққа ўхшаган оҳангда сўрайди.— Уйда бўларсиз?

Унинг гап оҳангини уққан Аваз, ҳа, деган маънода бош ирғайди.

Аваз каравотда қандайдир журналнинг безакларини томоша қилиб ўтирибди. Муко-

фот девордаги Дилбарнинг портретига тикилган. Сукут.

— У сизни севаркан...— дейди анчадан кейин Мукофот оғир.

Аваз журналдан бошини кўтариб, унга қарайди. Унинг нигоҳини сезган Мукофот ҳам ўгирилади-да, зўрма-зўраки жилмаяди. Аваз яна журнал «ўқиш»га тушади.

— Қизиқ...— дейди Мукофот нигоҳини яна портретга бураркан. Аваз шартта журнални ёпиб четга қўяди-да, жаҳл билан Мукофотга қарайди:

— Нимаси қизиқ!

Авазнинг кескин гапидан хаёли тўзғиб кетган Мукофот бир зумга ўзини йўқотиб қўяди, бир зум мавзунини унутади, лекин уни тезда эслайди.

— Шуниси қизиқки,— дейди аввалги оҳангда.— Сева туриб... бошқага турмушга чиққан... Сиз... нега индамагансиз?

Аваз ўша жаҳлда анчагача Мукофотга тикилиб туради. Кейин нигоҳини деразага олиб, ўзига гапиргандай, оғир, алам билан дейди:

— У пайти мен ҳам... сенинг йигитларингга ўхшаб... «тушунган» бўлганман-да... Балки уям шунинг учун ташлаб кетгандир мени...

Аваз жим қолади. Мукофот унга ўгирилади. Иккаласи ҳам бу жуда оғир сукутнинг бузишдан чўчигандай, ўз хаёлларига ғарқ бўлишади.

— Лекин,— дейди Мукофот анчадан кейин, ўйларини ошкора давом эттираётгандай.— Мен яхши кўрмаганман... шекилли. Биронтасини ҳам. Агар яхши кўрганимда... балки ташлаб кетмасдим.

Аваз секин ўрнидан туради-да, деразалар-

ни очади. Дераза кесакисига суянганича маг-риб уфқидаги шафаққа тикилади.

— Буни қаранг-а,— дейди кулимсираб Мукофот.— Шу пайтгача хаёлимизга келмапти. Димиқиб ўтираверибмиз.

— Менга қара, Мукофот,— дейди Аваз жиддий.— Ота-онанг нега хавотир олишмайди сендан?

— Ойим менинг феълимни биледи,— жавоб беради Мукофот бир оз ўйланиб тургач.— Адам эса уйда жуда кам бўлади. Биласизми, адам... артист. Эрталаб театрда репетиция. Репетициядан чиқиб тўғри радиого боради. Радиодан спектаклга келади. Спектаклдан кейин эса киностудияга дубляжга келади.

— Кечаси-я?— ажабланиб сўрайди Аваз.

— Ҳа. Кечаси учинчи смена бўларкан. Дам олиш кунлари эса, телевизорда чиқади. Шунча тиқилинч бўлса ҳам, аллақайси саройда тўгараги бор, ўшанга ҳам вақт топиб бориб келади.

— Нима азоб бир бошига,— дейди ўйланиб Аваз.

— Қизиқсиз-а,— дейди Мукофот.— Ойим ҳамшира, етмиш сўм олади. Менинг стипендиям ўзимга етмайди. Битта акам армияда, биттаси қамоқда. Иккаласи ҳам уйланиши керак. Қийим, овқат. Унинг устига ҳовли сол-япмиз.

— Ҳовлиям соляпмиз, де...

— Ҳа. Бу уйлар ҳеч қайсимизга ёқмайди. Айниқса ойимга. Тор, нафас қисилади. Ҳовлиси бўлмаса.

— Ҳа,— дейди Аваз ўйчан.— Ҳовлига нима етсин. Мен эса... кенг қишлоқни ташлаб келиб яшаяпман бу ерда.

— Сизники узрли-ку, қишлоқда самолёт йўқ.

— Узрли... Лекин мен самолётни ҳам, бошқа нарсаларни ҳам ташлаб, қишлоққа кетишга рози эдим...— Аваз Мукофотнинг «нега» деб савол беришини кутади. Мукофот индамагач, давом этади.— Биласанми... қишлоқда қандайдир... маънавий тўқлик бор шекилли...

— Чунки,— унча яхши билмаган мавзу бўйича домласига жавоб бераётгандай чўзиб гап бошлайди Мукофот.— Қишлоқдагилар... пахтани экиб, пулини еб ётишаверади. Замон, давр билан унча ишлари йўқ. Шаҳар эса... давр билан бирга нафас олади. Асабий... Бунинг устига маданият масалалари... Қишлоқ булардан мутлақо беҳабар. «Қорним тўқ — қайғум йўқ».

— Биринчидан,— дейди Аваз жиддий.— Қишлоқда турмуш сен ўйлаганчалик енгил эмас. Пахтанинг азобини тотиб кўргангина билади. Ҳар йили бир ой теримга чиқиб, шу бир ойни ҳам ишламасликка ҳар хил баҳона қидириб ўтказганлар ҳеч нарсани билмайди. Иккинчидан, қишлоқ одамлари беғуборроқ, софроқ, меҳр-оқибат кўпроқ қишлоқда...

Авазнинг гапи Мукофотнинг иззат-нафсига тегади шекилли, у жаҳл билан Авазнинг гапини бўлади:

— Кетинг бўлмаса. Нима қилиб юрибсиз бу ерда хор бўлиб!

Аваз Мукофотга қараб кулимсирайди-да, мулойим, лекин танбеҳ оҳангида жавоб беради:

— Қазисан, қартасан, ахир наслингга тор-тасан...

Ёз. «Олмазор»даги йўлкада Бахтиёрнинг қўлидан етаклаб Дилбар билан Аваз кетяпти.

Улар Дилбарнинг подъездига етиб келишади.

— Хайр,— дейди Бахтиёр Авазга қўлини чўзиб.

Дилбар Авазга хижолатомуз қарайди. Аваз бир зум нима қилишини билмай туриб қолади.

— Хайр,— дейди кейин Бахтиёрнинг қўлини олиб.

Юксак, жуда ҳам юксакда оппоқ товланиб самолёт учиб боряпти.

Мукофот Авазнинг тартибга келтирилган уйда Дилбарнинг портретига тикилиб турибди.

Аваз билан Мукофот хиёбонда сайр қилиб юришибди.

Юксак, жуда ҳам юксакда самолёт учиб боряпти.

Авазнинг деразасидан ташқарига хомуш қараганча Мукофот турибди.

Кафе. Аваз, Мукофот, Элдор, сочлари кесилган Саида ва кичкина Эътибор музқаймоқ ейишяпти. Даврада хушчақчақ кайфият ҳоким.

Аваз билан Мукофотнинг ўртасида ўтирган Эътибор Мукофотга қараб интилади. Мукофот энгашиб унга қулоғини тутади. Эътибор

нимадир шивирлайди. Мукофот қизариб кетиб жилмаяди.

— Нима деди?— сўрайди Аваз.

Юзини қизиллик ҳамон тарк этмаган Мукофот жавоб бермайди.

— Нима дединг, қизим?— сўрайди Элдор.

— Ҳо-о, сизга айтмайман,— дейди Эътибор.

— Менга айтасанми?— дейди Аваз ва Эътибор «ҳа» ишорасини қилгач, секин қулоғини тутлади. Эътибор қулоғига шивирлагач, роса кулади-да, Эътиборни қучиб ўпади, кейин даврадагиларга эълон қилади.— Мени тавсия қиляпти Мукофотга. «Аваз акам яхшилар дедим», дейди.

Элдор билан Аваз маза қилиб кулишади, Мукофот яна баттар қизаринади, Саида эса нимагадир ғаши келгандай, жилмайиб қўя қолади.

— Бу ўзи,— дейди Мукофотга қараб.— Учувчиларнинг пулдор бўлишини қаёқдан би-ла қолдингиз?

Ҳамма бирдан ҳаракатдан тўхтаб қолади. Бояги енгил кайфият бирдан қаёққадир ғойиб бўлади. Қандайдир кўнгилсиз нарса юз берганини сезган, лекин аниқ нима бўлаётганини билолмаган Эътибор кўзларини жавдиратиб дам унга, дам бунга қарайди. Элдор аянч бир аҳволда хотинига тикилади, Мукофот эса Авазга. Аваз қошиғини секин қўяди-да, Саидага қараб:

— Афсуски, хотин кишисиз,— дейди.— Хотин бўлганда ҳам бошқа кишиникисиз. Агар менки бўлганингизда... ўтирган жойингизга қапиштириб қўярдим.— У ўрнидан кескин туради.— Тур, Мукофот. Хайр.— У алоҳи-

да меҳр билан Эътиборни қучиб ўпади.—
Хайр, Эътибор.

Улар даврадан чиқиб кетишади. Саида билан Элдор ҳанг-манг.

Эътибор Авазга илтижо билан қараб қолади-ю, ҳеч нарса деёлмайди. Сўнг «ҳамма нарсага сиз сабабчисиз» дегандай ўкинчли, танбеҳли нигоҳини онасига қаратади.

— Совуқ қилиғинг қолмади-қолмади-да,— дейди Элдор чўчиброқ хотинига.

— Жиминг!— жеркиб беради Саида.— Қетса отамдан нари! Бу ойимчанинг кўнглини нозиклигини!— Сўнг қизининг нигоҳига бардош беролмай, унга ўшқиради.— Ҳа! Нега бақрайиб қолдинг! Тез е олдингдагини, кетамиз!

Эътибор онасидан нигоҳини олади-ю, музқаймоқни нарироққа суриб қўяди.

Юксак, жуда ҳам юксакда самолёт учиб боряпти.

Очиқ деразадан юлдуз тўла осмонга термилиб Мукофот турибди.

Юксак, жуда ҳам юксакда самолёт учиб боряпти.

Анҳор соҳили. Юқорида кўприк. Катта проспектта машина ва трамвайлар бесаноқ. Кўприкнинг пастида «Чўмилиш мумкин эмас» деб ёзилган эълон. Унинг ёнида эса чўмилаётган, яланғоч сайр қилаётган қиз, йигитлар.

Аваз соҳил бўйлаб кезиб юрибди. У гоҳ-гоҳ соатига қараб қўяди-да, ён-беридаги қиз-

ларни «томоша» қилади. Уни бу «томоша»дан завқланяпти деб ўйлаш қийин. Чунки, юзида бефақлик ва қандайдир зерикиш ифодаси бор. Қизлар эса, у ўзларининг бутун вужудини эринмай, синчковлик билан, муфассал кузатишидан лаззатлангандай бир-бирларига қониқиб қараб қўйишади ҳамда бу лаззатни бахш этгани учун миннатдорлик изҳор қилибми, Авзага аллақандай сирли, умидвор, эркаловчи нигоҳ инъом қилишади ва бу лаззатга тўймагандай, бу лаззатни яна тотиб кўргилари келгандай, сувга тушмасдан, яна орқаларига қайтишиб, Аваз қай томонга юрмасин, унга рўпара келиб қолишаверади.

Хурсанд, шу хурсандликдан чеҳраси ёришган, портфелини чирпирак қилиб айлантириб Мукофот келади. Уни кўриб Авазнинг ҳам чеҳраси ёришади.

— Қалай?— сўрайди у Мукофотнинг қўлини олиб.

— Қалай бўларди!— хитоб билан жавоб беради Мукофот чарақлаб.— «Беш»-да!

Мукофот Авазнинг қўлтигидан олади. Аста-аста юриб кетишади улар.

— Роса томоша қилдингизми?— сўрайди Мукофот қизларга ишора қилиб.

— Тўйгунча,— дейди Аваз.

— Айлантирмадингизми?

Аваз муғамбирона жилмайиб турган Мукофотга қарайди-ю, яна тундлашади.

— Уқувим йўқ,— дейди жеркиброқ.

— Қўйсангиз-чи,— дейди Мукофот унинг авзоини сезмагандай.— Уқувингиз бор-йўқлигини биламан-ку,— Аваз унга савол назари билан қарагач, изоҳ беради.— Мени Чирчиқ-

қа боришга кўндиргансиз-ку дарров. Яна ўқишни ташлаб-а!

Мукофотнинг хушқайфияти яна Авазга ҳам ўтади. У жилмайиб Мукофотга қараб туради-да, жавоб беради:

— Ахир, мен сени «айлантирганим» йўқ-ку.

Мукофот Авазга қарайди-ю, индамайди.

— Ҳеч «юрмаганмисиз?»— сўрайди у бир оздан кейин.

— Юрганман,— жавоб беради Аваз.

— Ана...

— Лекин,— Аваз Мукофотни гапиртирмайди,— ўртоқларим «юрган» айрим қизларнинг айрим дугоналари билан, холос...

Мукофот ҳайрон, тўхтаб сўрайди:

— Нега?

— Чунки...— Аваз унинг қўлтиғидан олиб йўлга бошлайди ва чўзиброқ гап бошлайди.— Уларнинг орқасидан анча юриш, анча ёлғон гапларни айтиш керак. Ёлғон гапираверса бўлади-ю, кўпинча ёлғон гуноҳ бўлавермайди, лекин, яхши кўраман дейиш керак. Мен шунисини айтолмайман. Ёлғондакам яхши кўраман дейиш... гуноҳ. Мен фақат мана шу сўзни айтмаса ҳам бўлаверадиган қизлар билан юрганман...

У хижолатли табассум билан Мукофотга ўгирилиб, унинг ҳаддан ташқари ғуссали юзини кўради ва ҳовлиқиб сўрайди:

— Сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса,— дейди Мукофот улар кўчага олиб чиқувчи зинапоядан бир-бир кўтарилишаркан.

Аваз ҳайрон, саросимада уни кузатади-ю, ҳеч нарса демайди.

Улар кўчага чиқишади. Уларнинг ёнидан ўтган бир машина сал нарига бориб тўхтайдди. Унинг ичидан Элдор чиқиб қичқиради:

— Ҳў-ў, овсар!

Аваз ўгирилиб Элдорни кўради ва Мукофотнинг қўлидан тутиб ёш болани етаклагандай етаклаганича машина томон юради.

— Савоб ишга хизмат қилишдан бахтиёрман,— дейди хушчақчақ Элдор тантана билан ва машинанинг орқа эшигини очади.— Марҳамат!

— Қаёққа кетяпсан?— сўрайди Аваз.

— Нима ишинг бор, зиқна!— дейди Элдор.— Утир дегандан кейин ўтиравермайсанми?

Аваз аввал Мукофотни ўтқизиб, ёнига ўзи ўтиради. Машина жилади.

— Қаёққа кетяпсанлар?— сўрайди Элдор орқасига ўгирилмай, ҳалқасига бир неча калит, кичкина суяк маймунча ва дабдабали зажигалка тиркалган машина калитини жойидан олиб, зажигалкадан сигаретани тутатаркан.

— Мукофот бугун учинчи курсни тугатди, шуни ювмоқчимиз.— Мукофотга қараб жавоб беради Аваз.

— Ҳа, номардлар, менсиз-а,— дейди пўпса қилиб Элдор.— Бари бир топиб олдим-ку!

— Сенинг исковучлигингга ишонган эдикда,— дейди кулиб Аваз.

— Лекин сиз зап тушибсиз-да, Мукофот,— дейди Элдор пешонасидаги ойнадан Мукофотга қараб-қараб қўяркан.— Бу, ўттизга кириб, юришини қаранг. Шу пайтгача уйланолмайдди, бирон қизга гапиролмайдди. Забон йўқ-да, за-

бон. Бунинг устига ўлгудай сўхтаси совуқ, зиқна. Ҳайронман, сиз қандай қилиб...

Мукофот ўзини тутолмай кулиб юборади. Аваз унга қўшилади. Элдор ҳайрон бўлиб қолади.

— Кечикдинг,— дейди Аваз кулганича.— Мукофот ҳаммасини билади. Аллақачон.

— Ул-э, зиқна, илгарироқ шундай демайсанми,— дейди ҳафсаласи пир бўлиб Элдор.— Қаёққа ҳайдай?

— Бўлди энди!— бақиради Аваз каравотда йиғлаб ўтирган Мукофотга.— Нима қилсам қўясан ахир! Ялинсам бўлмаса, ёлворсам бўлмаса! Нима қилай, урайми энди!

— Их-ти-ё-ёрин-гиз,— дейди ҳиқиллаб Мукофот.— Яхшиси, ўлдилинг. Мунақа бебахт бўлганимдан ўлганим яхши.

Аваз нима қилишини билмайди. Унинг анчадан бери Мукофотни юпатолмай ҳалаклиги кўриниб турибди. У саросимада уёқдан-буёққа юради, Мукофотга қараб туради, яна нима қиларини билмай уёқдан-буёққа юраверади.

— Б-б-и-ир оғиз сўз,— дейди йиғлаганича Мукофот.— Бир оғиз сўз-а...

Аваз бирдан тўхтади. Мукофотга тикилиб туради-да, кароватга бўриб уни турғизади, елкаларидан тутиб ўзига қаратади ва секин, жуда секин дейди:

— Мен сени яхши кўраман.

Кўз ёшлари аро унга қараб турган Мукофот нигоҳини бошқа ёққа олади.

— Раҳмат,— дейди у ҳам секин, алам билан.— Менга суяк керак эмас. Мен оч ит эмасман.

Аваз яна кескин ҳаракат билан уни ўзига қаратади-да, жаҳл билан кўзларига тикилади.

— Биласан-ку, мен муҳаббатга ёлғон ара-лашишини ёмон кўраман!

Мукофот яна тескари ўгирилади. Гусса, ўкинч, алам чўккан кўзларини Аваздан олиб қочар экан, беихтиёр Дилбарнинг портретини кўради ва унга қараб тураверади.

— Мен сени яхши кўраман,— дейди яна Аваз секин, жуда ҳам секин. Унинг овози боя-гидай жаҳлдор эмас, меҳрибон, илиқ, муҳаб-батга тўла. Бунини сени юпатиш учун айтаётган-ним йўқ,— давом этади у.— Биласанми, мен ҳатто... ҳаётимни... сенсиз тасаввур ҳам қилол-майман...— у жим қолиб Мукофотга қарайди. Мукофот ҳамон Дилбарнинг портретига қара-ганича ҳаракатсиз ўтирибди.— Мен бу гапни ҳеч кимга айтмаганман...— давом этади Аваз...— Ундан бошқа...— дейди Дилбарнинг портретига ишора қилиб.— Лекин...

Аваз яна жим қолади. У энгашиб, муштра-рини иягига тираб ўтирган Мукофотнинг елка-сидан тутиб секин қучади. Бу оғуш муҳаббат изҳор қилаётган кишининг эмас, дардини айтиб йиғлаётган кишининг ҳамдардлик исто-вчи оғуши эканлигини ҳис қилибми ё ўйла-рига ҳаддан ташқари берилиб кетганиданми, Мукофот унинг қўлларини олиб ташламайди.

— Бор нарсадан кўз юмиб бўлмайди,— дейди Аваз анчадан кейин.— Мен... уни сев-ганман. У... юрагимда қолган. Лекин...— у яна Мукофотни ўзига қаратади.— Лекин бу... сенинг улушингдан эмас. Сени ҳам... юзта одамнинг муҳаббатичалик муҳаббат билан се-ва оламан.— У яна жим бўлиб, Мукофотга тикилиб қолади. Сўнг уни қаттиқ қучади-да,

ёши қуриган кўзларидан, юзидан ўпа бошлайди.— Мен сени яхши кўраман...

Аваз ўпа бошлаганидан кейин ўзига келган Мукофот аввал заиф қаршилик кўрсата бошлайди. Сўнг бу заиф қаршилиги Авазнинг эҳтиросли оғушида ғарқ бўлиб кетади. Аваз қандайдир бир туртки билан бўса олишдан тўхтаб, унга меҳр билан тикиларкан, Мукофот бирдан қаттиқ уялиб кетади, бахтиёрликдан пар-пар учаётган ёноқларига ҳаё жилоси югуради-ю, кескин бир ҳаракат билан Авазнинг оғушидан чиқиб, очиқ дераза олдига келади. Ташқарида қизил, кўк, сариқ, пушти мушаклар осмонни минг рангга тўлдирган.

— Қара,— дейди ёнига келган Аваз уни эркалаб.— Бизга салют беришяпти.

— Бугун ҳарбий денгиз флоти куни,— дейди жилмайиб Мукофот Авазга қарамасдан. Аваз яна унинг елкасини қучади.

Юксак, жуда ҳам юксакда самолёт учиб кетяпти.

Мукофот осмонга қараб турибди. Осмонда эса гоҳ баландга, гоҳ пастга қараб, гоҳ чархпалак бўлиб самолёт учиб юрибди.

Мукофот гулзор четида гулларга қараб турибди. Гуллар аввал тебраниб, сўнг силкинишади. Кейин эса улар тарқалиб, кўпайиб кетишади. Мукофот атрофига ўгирилиб қарайди. Бутун атрофини рақсга тушаётган гуллар босиб кетган.

Мукофот катта кўча бўйида. Йўлкадаги одамлар қаёққадир югуришади, нималардан-

дир сакрашади, бир-бири билан қучоқлашишади, рақс тушишади, қийқириб кулишади. Қўчадаги машиналар эса, нима учундир сакраб-сакраб, циркда чирпираб учган ликобчалардай ҳавода айланишади, бир-бирининг устига келиб тушишади-да, бир неча марта ўмбалоқ ошишади-ю, яна ҳар қайсиен ўз йўлига тушиб югуриб кетишади.

Аваз билан Элдор анҳор соҳилида сайр қилиб юришибди.

— Сен жуда талантли одамсан,— дейди Аваз.— Ошниям қотирасан!

— Э, қўйсанг-чи!— жеркиброқ жавоб беради Элдор.— Талантли, талантли дейсан-у, тўрт йилдан бери «АН»даман, «ИЛ»га ўтказайлик, деб бир оғиз айтмайсан катталарга! Партком аъзосисан, гапинг ўтади. Талантли учувчи деб мақтагандан кўра, катта самолёт олиб бер-у, умуман мақтама.

— Бу бошқа масала,— дейди бир оздан кейин Аваз.— Сен каллангни ишлатгинг келмайди. «АН» учун талант бўлишнинг ўзи кифоядир, у «Волга»ннга ўхшаган енгил машина. Истаганингча ўйнатаверасан. Лекин «ИЛ» оғир, ахир. Жиддий ўйлашга мажбурсан. Сочларинг оқариб кетиши ҳам ҳеч гап эмас. Меникига ўхшаб.

— Сеники самолётдан оқармаган!

— Қаердан биласан? Ҳалиям, шу енгил таклигинг бўлсаям, «АН»га командир қилиб қўйишганига шукур қил!

— Доим шунақа дейсан! Менинг шу эллик кишилиқ самолётга командир бўлганимни ҳам кўролмайсан сен!

— Ана, кўрдингми! Дарров ҳамлага ўт-

динг. Жиддий ўйлаганинда шунақа демаган бўлардинг. Мана, айтайлик, шундай кетяпмиз-у, олдимиздан бир тепалик чиқди. Шунини ошиб ўтиш учун жиддий ўйлаб, у-бунини ҳисоблаб кўриб, мулоҳаза қилиш керак бўлса, сен «ке, қўй, яхшиси айланиб ўта қолайлик», деган бўлардинг. Тўғриси айт, шундай демасмидинг?

— Сени алдаб бўлармиди,— дейди ҳазин жилмайиб Элдор.— Ҳа, шундай деган бўлардим. Лекин, тўғри-да! Шу тепаликдан ошиб ўтиш учун ҳам бош қотириб ўтириш шартми?

Пассажирлар салони. Ўнғайроқ жойлашиш ҳаракатидаги пассажирлар. Ҳар бирининг юзидан ҳар хил ифода: қўрқув, ҳаяжон, ташвиш, қувонч...

Стюардесса микрофонда ёд бўлиб кетган сўзларни такрорляпти:

— Ўртоқ пассажирлар! Самолётимиз Тбилиси — Тошкент маршрути бўйлаб қирқ икки ўттиз олтинчи рейс бўйлаб учади. Кема командири Аваз Орипов сизни қутлайди ва экипаж аъзолари номидан оқ йўл тилайди. Камарларни бойлашингизни ва самолёт кўтарилиб олгунча чекмаслигингизни илтимос қилармиз!

Қатта бетон йўлда самолёт чопиб кетяпти. Мана у ердан кўтарилга бошлайди. Шассиларини йингиб олади ва уфқ томон учиб бораётган бир нуқтага айланади.

Пассажирлар салони. Экипаж кабинасидан Аваз чиқиб келади. У қаторлар орасидан ўтиб борар экан, пассажирларни кузатади.

Кимдир ухляпти, кимдир газета ўқияпти, кимдир нимадир чайнаяпти, кимлардир кичкина йўл шахмати ўйнаб кетяпти...

Авазнинг диққатини ухлаб кетаётган кекса хотиннинг ёнида бир-бирига ниманидир қизишиб тушунтираётган олти-етти ёшлардаги иккита бола тортади. У болаларга бирпас қараб туради. Авазнинг нигоҳини сезган болалар унга қараб жим бўлиб қолишади.

— Салом, болалар!— дейди Аваз уларнинг ёнига келиб.

— Салом, амаки!— дейди улар бараварига.

— Нега тўхтаб қолдиларинг, гапираверинглар.

Болалар бир-бирларига қарашади, лекин ҳеч нарса дейишмайди.

— Отинг нима?— сўрайди Аваз уларнинг биридан.

— Илико!

— Меники Сурико!— дейди уларнинг иккинчиси.

— Жуда яхши!— дейди Аваз.— Оббо азаматлар-эй! Қўрқмаяпсизларми?

— Йўқ!— дейди болалар бараварига.

— Биласизми, амаки,— дейди Илико.— Мен учувчи бўламан!

— Мен ҳам!— дейди Сурико.

— Жуда яхши,— дейди Аваз.— Самолётни қандай ҳайдашни кўрмайсизларми, учувчилар?

Болалар бу орада уйғониб, уларнинг суҳбатини кузатиб ўтирган аёлга қарашади.

— Бора қолинглар!— дейди аёл.

Болалар севиниб ўринларидан туришади. Аваз уларни кабинага бошлаб кетади.

Юксак, жуда ҳам юксакда оппоқ булутларга тўш уриб самолёт учмоқда.

Пассажирлар салони. Аваз болаларни кабина томондан олиб киради.

— Раҳмат, амаки!— дейди хурсанд болалар.

Аваз уларни жойига ўтқизиб, нари юради.

Экипаж кабинаси. Штурвал Авазнинг қўлида. У ер билан гаплашяпти.

— Тошкент! Тошкент! Мен қирқ икки-ўттиз олтиман. Тбилисидан келяпман. Қўнишга рухсат этинг! Хўп.— Энди у экипаж аъзоларига ўгирилади:— Қўнишга тайёрланг!

Баландликни кўрсатувчи прибор миллари тез-тез айланади: 2500... 2200... 2000...

— Шассиларни очинг!— Буйруқ беради Аваз механикка.

— Ҳали эрта эмасми, Аваз Ор...

— Очинг деяпман!

— Энди мен бу экипаждан кетаман,— дейди ёши анчага бориб қолган механик хафа бўлиб.— Бирон фикр айтолмайсан киши. Жуда-жуда кўрс бўлиб кетяпсиз, Аваз Орипович!

— Менинг хулқимни ерда муҳокама қиламиз, очинг деяпман!— бақиради Аваз.

Прибор миллари ҳамон югурияпти: 1800... 1600...

— Хўп, мана, очдик!

Прибор миллари: 1400... 1000...

— Аваз Орипович, чап шасси ёняпти!— бақиради механик.

— Нима?!

Нохуш хабар зумда ҳаммани карахт қилиб қўяди.

— Ҳамма ўз жойида ўтирсин!— буйруқ беради Аваз.— Ҳеч ким қимирламасин!

— Шасси жуда сиқилиб турган. Қаттиқ ишқаланишдан ўт чиқиб кетган,— изоҳ беради механик.

— Тошкент! Тошкент!— Аваз ер билан алоқа боғлайди.— Чап шассим ёняпти! Айланаиб, нариги томондан қўнишга рухсат беринг. Ушанда чап томон қуруқ ерга тегади. Ҳар қолда бетондан кўра... Хўп, раҳмат!

Прибор миллари 350 да турибди.

— Айланиб қўнамиз, йигитлар,— дейди Аваз.— Биронталарнинг салонга чиқинглар. Бемалол юринглар. Пассажирларга далда бўлади. Яхшиси, сиз чиқа қолинг, Қаримжон.

У штурвални тортади. Прибор миллари югуриб айлана бошлайди. 350... 600... 1000... 1200...

— Моторни ўчириш керак!— дейди радист.— Бўлмаса портлаб кетишимиз мумкин!

— Қанақа ношуд учувчисан!— бақиради Аваз унга.— Самолётни нима кўтариб турганини биласанми?!

Самолёт осмонда баландга кўтарилиб айланади, орқага қайтиб, яна пастлай бошлайди.

Прибор миллари яна югуряпти: 800... 500...

Кенг бетон йўл югуриб келяпти. Унинг чап томони дала.

Экипаж аъзолари жим.

Прибор миллари югуряпти: 300... 100...

Бетон йўлнинг чап қирраси югуриб кел-
япти.

— Иккита моторни ўчиринг!— буюради
Аваз.

Бетон йўлнинг чап қирраси.

Прибор миллари айланяпти: 80... 50...

— Моторларни ўчиринг!

Самолётнинг олдинги ва ўнг шассилари бетонга, бурқсиб ёнаётган чап шасси ерга тегеди. Самолёт озгина югуриб, бир нарсага қоқилгандай тўхтайди ва сал қийшайиб ту-
риб қолади. Бир неча газик ва тез ёрдам ма-
шиналари унга қараб югуради.

Экипаж аъзолари кетишга шай, Авазни кутиб ўтиришибди. Аваз бир нуқтага тикилган-
нича ҳамон ўз жойида ўтирибди.

— Аваз Орипович,— дейди секин Карим-
жон.— Кетмаймизми?

Аваз ҳорғин Каримжонга қарайди:

— Пассажирлар тушиб бўлишдимми?

— Улар аллақачон вакзалга етиб олишган.

Аваз ўрнидан туради.

— Қойил, Аваз Орипович!— дейди механик.— Бало экансиз! Мени кечиринг бояги гапим учун! Ўзи шунақа, зўр одамлар бир оз қўрс бўлишади.

— Мени ҳам кечиринг,— дейди радист хижолатда.

Аваз уларга қарайди-ю, индамайди.

Аваз билан Мукофот уйга кириб келишади. Аваз учувчилик кийимларини ечиб, тарангани тошойна томон ўтаётганида Мукофот уни тўхтатади.

— Вой-бўй-й-й!— дейди у таажжубда.— Нима бўлди сизга? Сочларингиз оқариб кетибди-ку!

— Ие, илгари кўрмаганмидинг?!

— Илгаригидай эмас-да, бир қаранг ўзингиз!

Аваз ойна қаршисига боради. У сочи кулранг тусга кириб қолган ўз аксига ҳайрон бўлиб қарайди. Кейин кулиб, Мукофотга ўгирилади.

— Оббо, сир очилиб қопти-ку! Энди нима қиламиз?

— Ҳа,— дейди ҳеч нарса тушунолмамай Мукофот.

— Бўёғи кўчиб кетибди-ку! Келиб-келиб, сенинг олдинда шундай бўлганини қара-я!

Мукофот Авазнинг гапидан уялиб, нигоҳини олиб қочади. Суҳбатга бошқа йўналиш беради.

— Боя Элдор акани кўрдим. Машинада сайр қилдираман, деди, кўнмадим.

— Бекор қилибсан.

— Ҳа. Нима учундир кўнглим чопмади. Қўрқдимми, билмадим.

— Бекор қилибсан.

— Ҳа. Нимага қўрқдим ўзи? Ахир у сизнинг дўстингиз-ку.

— Ҳа. Дўстим.

— Қизиқ, иккалаларингиз бутунлай бошқа-бошқа одамсизлар. Лекин қалин дўстсизлар. Билмайман, сизларни нима бунча яқинлаштириб қўйган.

— Ўзим ҳам билмайман. Лекин тобора шунга амин бўляпманки, орамизда бизни яқинлаштиришдан кўра узоқлаштирадиган нарса кўпроқ экан.

Юксак, жуда ҳам юксакдан самолёт учиб боряпти.

Аваз билан Мукофот сайр қилиб юришибди.

Аваз, Мукофот, Элдор машинада кетишяпти. Элдор рулда.

— Эътиборни соғиндим,— дейди Элдор.

— Анча бўлди-ю, кетганига, нега олиб келмайсан,— дейди Аваз.

— Яқинда бувим келмоқчилар, ўзим олиб бораман дедилар,— дейди Элдор.— Вақт ҳам йўқ.

— Ҳа,— дейди Аваз,— Шаҳрихон қаёқда-ю, гап қаёқда. Унинг устига машиналик одамга.

— Ке, қўй,— дейди Элдор.— Дарров айнама. Қачон қайтасанлар?

— Мукофот зериккан кун,— дейди кулиб Аваз Мукофотга қараганича.

— Э, бир кун ҳам туролмайсиз,— дейди Элдор.— Буларнинг қишлоғи Африканинг ҳў-ў... Танзаниями... деган жойлари бор-ку, ўшаларга ўхшайди.

Мукофот билан Аваз мириқиб кулишади.

— Кўрдингизми,— дейди мамнун Элдор.— Мен бўлмасам, бу зиқна аллақачон ёрилиб кетган бўларди. Мен экинни суғоргандай буни кулдириб, яшартириб юраман. Шундаям яхшилиқни билмайди, бу нокас!

Мукофот билан Аваз яна кулишади.

Машина аэропортга келиб тўхтаydi.

Аэропорт перрони, Азиз билан Мукофот Элдор билан хайрлашишяпти.

— Тағин тўйни ими-жиммида қилиб юборманглар,— дейди пўписа қилиб Элдор.

— Ҳали Мукофотни кўрсин ойим,— дейди Аваз Мукофотга қараб жилмаяркан.— Ёқтирадими, йўқми?..

Уятдан юзлари қизарган Мукофот жилмайиб ерга қарайди.

Элдорнинг ҳовлиси. Ёз охирлашиб қолганлиги учун ҳовлидаги гилоснинг барглари сийраклашиб қолган, гулзор ҳам анча «ориқлаган», ҳовли саҳнида хазонлар.

Кечки пайт. Гулзор четига қўйилган креслоларда Аваз билан Элдор ўтиришибди. Иккаласи ҳам жим. Ичкаридан чойнак-пнёла кўтариб, кўк либос кийган етмиш ёшлардаги

бир кампир чиқади. Чойнак-пиёлани пастак стол устига қўяди-да, уй томон юради.

— Утиринг, буви,— дейди унинг орқасидан Аваз.

— Сизлар ичиб ўтиринглар,— дейди кампир ва ичкарига кириб кетади.

— Кампир ҳам чарчади,— дейди Элдор.

Эшик олдида кўзларини уқалаб турган Эътибор пайдо бўлади.

— Эътибор,— дейди Аваз уни кўриб,— кел, қизим.

Эътибор секин-секин юриб Авазнинг олди-га келади. Аваз уни тиззасига олиб, қучиб ўпади.

— Уйқуга тўйдингми, қизим,— дейди Элдор.

Эътибор индамайди.

— Буям карахт бўлиб қолди,— дейди Элдор чой қайтараётиб.— Фақат ухлайди, уй-гоқ пайтларидаям мана шундай юраверади.— У чой қуйиб Авазга узатади.— Жиндек-жиндекдан ичамизми?

— Ке,— дейди Аваз,— ҳеч бўлмаса бировларнинг одатини тинч қўййлик.

Яна жим бўлиб қолишади. Аваз битта конфет олиб Эътиборга беради. Эътибор уни олади-ю, емайди.

— Биласанми... сенга айтишга қўрқаман-у,— секин, ўзига гапиргандай гап бошлайди Элдор.— Лекин ичимда ҳеч нарса ётмайди. Мана... ўн беш кун бўлди. Уйнинг, оиланинг файзи кетди. Эътибор мунақа... Ҳаммаёқ ҳувиллаган... Лекин... мен жуда катта йўқотиш ҳис қилмаяпман. Кўнглимнинг аллақаерида... қандайдир... қаноат бор. Қил-

мишингдан топасан дейишади-ку. Топиб кетди. Мана, авария бўлди, ўлди-кетди. Хуллас, ёмон одамдан ҳеч кимда, ҳатто... эрида ҳам яхши хотира қолмас экан-да...

Аваз қўлидаги пиёлани «тақ» этказиб қўяди. Элдор чўчиб унга қарайди.

— Сен... нима десам экан...— секин, сўз танлашга қийналиб гап бошлайди Аваз.— Жудаям... тубан... махлуқсан. Ёмон кўргансан, лекин яшагансан. Яна тиржайиб яшагансан. Энди ўлганига қувоняпсан!.. Бундан ҳам баттарроқ... аблаҳлик бўлмаса керак.— У кескин ўрнидан туради.— Бўпти, мен кетдим.

Саросимада қолган Элдор нима қилишини билмайди. Эътибор Авазга жавдираб қараб қолади.

Аваз, Дилбар, Бахтиёр подъезд олдида туришибди.

— Хайр,— дейди Бахтиёр Авазга қўлини чўзиб.

Юксак, жуда ҳам юксакда самолёт учиб боряпти.

Олдинда Дилбар, орқароқда Бахтиёрнинг иккала қўлидан тутган Аваз билан Мукофот келишяпти. Улар подъезд олдига келишганда Аваз тўхтаб Бахтиёрга қарайди. Лекин Бахтиёр бунга аҳамият бермайди. Ҳаммалари ичкарига кириб кетишади.

Учувчилар хонаси. Аваз кириб келади. У тўрға ўтиб кетаётганида креслода ўтирган Диля билан Лялянинг гаплари қулоғига чалинади.

— Биласанми. Ленинград — ажойиб шаҳар!

Аваз тўхтайди. Уларнинг ёнига бориб ўтиradi.

— Таллимаржонда бўлганмисиз?— сўрайди у Лялядан. Сўнг Диляга қараб давом этади.— Биласизми, Таллимаржон — ажойиб шаҳар!

— О, бўлмасам-чи!— жавоб беради Ляля.— Лекин Таллимаржон эмас, Таллимаржан!

— Бу шаҳар қаерда, эшитмаганман,— секин сўрайди Диля дугонасидан.

— Номидан билмайсанми!— дейди Ляля беписанд.— Арманистонда-да!

— Ха-ха-ха!— кулиб юборади Аваз.— Ха-ха-ха!— Ўзини тутолмайди у.— Ха-ха-ха!

— Нега куласиз!— дейди жаҳл билан Ляля.

— Ха-ха-ха!— кулади Аваз яна. Кейин Дилянинг қулоғига нимадир шивирлаб, туриб кетади.— Ха-ха-ха!

— Нима деди?— сўрайди Ляля.

— Таллимаржон Ўзбекистонда эмиш. Қарши даштидаги кичкина шаҳарча эмиш...

Юксак, жуда юксакда самолёт учиб бор-япти.

Япроқлар гилам бўлиб тўшалган сокин хиёбонда Аваз билан Мукофот сайр қилиб юришибди.

Столда ётган нимагадир тикилганича Дилбар турибди. Унинг қиёфасидан ўйларини уқиб олиш қийин.

Стол устида эса таклифнома ётибди. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган!

«Хурматли Дилбар!

Никоҳ кечамизга ташриф этиб, бизни бахтиёр қилинг.

Мукофот — А в а з».

Юксак, жуда юксакда самолёт учиб боряпти. Бирдан олдиндаги самолёт аланга олиб ёна бошлайди. Унинг кабинасидан юқорига отилиб чиққан Элдор ерга тушиб кета бошлайди. Буни кўрган Аваз самолёт кабинасининг автомашинаникига ўхшаган эшигини очиб, бир қўли билан штурвални тутганича, ярим гавдасини ташқарига чиқариб, иккинчи қўлини Элдорга чўзади. Ҳавода муаллақ сузиб, тобора пастга кетаётган Элдор сакраб унинг қўлини тутмоқ бўлади-ю, етолмайди.

— Яна бир сакра! Сакра!— қичқиради Аваз.

Ўртада кичкина бир тепалик пайдо бўлади.

— Тепаликнинг устига чиқ!— қичқиради Аваз.

Лекин Элдор тепаликнинг устига чиқмайди. Уни айланиб ўтмоқчи бўлади, аммо ўтолмайди.

— Кичкинагина-ку!— қичқиради Аваз.— Умрингда бир марта кичкина тепага чиқ, ахир! Айланиб ўтолмайсан энди, ўласан!

Лекин Элдор бари бир тепага чиқмайди. Уни айланиб ўтмоқчи бўлади-ю, ўтолмайди. Кейин бирдан шув этиб пастга тушиб кетади.

— Аҳмоқ! — қичқиради Аваз. — Аҳмоқ! Одам ҳам шунақа ожиз бўладими! Кичкина

бир тепачани кесиб ўтишга эринадия! Аҳмоқ!..

Аваз уйғониб кетади.

Тунги Тошкент.

Чорраҳа. Бир кетидан бири югураётган, бир-бирига «йўл» бериб кутиб турган ҳар хил машина, трамвай, троллейбуслар.

Светофор. Унинг сариқ чироғи сўниб, қизили ёнади.

Троллейбус силкиниб тўхтайдди. Ўриндиқда ёнма-ён ўтирган Аваз билан Мукофот мункиб кетишадди ва бир-бирига қараб қўяди.

Тўхтаб турган машина ва троллейбуслар орасидан эпчиллик билан ўзига «йўл» очиб бир «Волга» келяпти.

«Волга»ни бошқариб бораётган Элдор қарши томонда ёниб турган светофорнинг қизил чироғига қараб, ҳазиллашгандай кўз қисиб қўяди.

На узбекском языке
Машраб Бабаев

БЕСЕДА

Повесть и рассказы

Издательство «Ёш гвардия», Ташкент — 1979

Редакторлар: Э. Усмонов, Тўлқин.

Рассом А. Орипов

Расмлар редактори Қ. Алиев

Техн. редактор Л. Буркина

Корректор М. Юнусова

ИБ № 430.

Босмахонага берилди 16.04.79 й. Босишга рухсат этилди 9.07.79 й. № 1 босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Формати 70×90^{1/32}. Босма листи 3,25. Шартли босма листи 3,8. Нашр листи 3,68. Тиражи 30000. Р-13623. Шартнома № 58—78. Заказ № 797. .

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия»
нашриёти, Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.
Баҳоси 25 т.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг
Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент,
«Правда Востока» кўчаси, 26.